

ELOISA BETTI–LEDA PAPASTEFANAKI–
MARICA TOLOMELLI–SUSAN ZIMMERMANN

A női aktivizmus története mint a globális munkástörténet része*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.4.2>

E tanulmány a munkásosztályok történetének egyik fontos, bár továbbra is keveset kutatott témáját tárgyalja: a nők aktivizmusát a munka világában. Történelmileg ez az aktivizmus a munka világának számos – mind férfiak, mind nők által uralt – szférájában megjelent: a munkásmozgalmon belül, illetve számos más, férfiak dominálta szervezetben és intézményben, valamint a nők által uralt aktivista hálózatokban és nőszervezetekben is. A dolgozó nők aktivizmusának és önszerveződésének legfőbb céljai között szerepelt a fizetett és fizetetlen tevékenységek feltételeinek javítása, illetve a munkásosztálybeli nők, családjaik és közösségeik életkörülményeinek jobbá tétele. A munkára összpontosító női aktivizmus sokrétű történelemmel rendelkezik.

Ez az írás a nőtörténetírás, illetve gendertörténet-írás és a globális munkástörténet-írás kölcsönhatásait tekinti át. A nőtörténetészek, valamint a társadalmi nemek kutatói három fontos téren vezették be a társadalmi nemek szempontrendszerét a globális

* Jelen írás az alábbi, a szerzők által szerkesztett kötet bevezető tanulmányának átdolgozott magyar fordítása: Eloisa BETTI–Leda PAPASTEFANAKI–Marica TOLOMELLI–Susan ZIMMERMANN (eds.): *Women, Work, and Activism: Chapters of an Inclusive History of Labor in the Long Twentieth Century (Work and Labor – Transdisciplinary Studies for the 21st Century)*. CEU Press, Budapest, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1515/9789633864425>. Az eredeti szövegnek a nyílt hozzáféréssű kiadása a következő intézmények támogatásával valósult meg: az European Research Council (ERC) által támogatott 833691 számú (ZARAH) projekt (Európai Unió Horizont 2020 kutatási és innovációs programja); a Mediterrán Tanulmányok Intézete/Foundation for Research and Technology-Hellas; valamint a Bolognai Egyetem Történelem és Kultúrák Tanszéke.

munkástörténetbe. Ezek: a munkásosztályhoz tartozó nők története; a munkásnők szerveződése és kollektív tiltakozása, amely az egyes országokban rendkívül eltérő társadalmi-politikai körülmények és munkaügyi feltételek közepette fejlődött; valamint az állam és más intézmények szerepe a munka és a munkaügyi aktivizmus nemek szerinti történetének alakításában. A témával kapcsolatos megközelítésünk sokat köszönhet az Európai Munkástörténeti Hálózat (ELHN) Feminista Munkástörténeti Munkacsoportjában – különböző minőségekben – végzett tevékenységünknek.¹ Ez tükröződik az ELHN-együttműködésből megszülető *Nők, munka és aktivizmus* című kötet közös szerkesztésében is.² Végül – magától értetődően – általánosabban együttes szakértelmünkre is épít. Az alábbiakban először bemutatjuk, mivel járul(t) hozzá a feminista munkástörténet-írás³ az új globális munkástörténet-íráshoz, és rámutatunk a kettő közötti összetett történelmi kapcsolatra.

Másodszor, bemutatjuk a genderszemponitú munkástörténet-írás rövid historiográfiáját, arra összpontosítva, hogy mivel járultak hozzá világszerte a feminista munkástörténettel foglalkozók és a munkahelyi női aktivizmust kutató történészek a munkástörténet-írás fejlődéséhez. Végül ráközelítünk három nagy témára, amelyeknek, úgy véljük, fontos helyet kellene elfog-

¹ A munkacsoport tevékenységéről lásd

<https://www.socialhistoryportal.org/elhn/wg-feminist>. (Letöltve: 2023. 01. 04.)

² Lásd a fenti megjegyzést.

³ Teljes mértékben tisztában vagyunk a „feminista” kifejezés vitás természetével ebben az összefüggésben. Sok munkásosztálybeli, azzal azonosuló, vagy olyan mozgalmakhoz kötődő női aktivista, amelyekben a „feminizmust” a fehér, középosztály által dominált, kizárólag női, és a nemi elnyomás elleni küzdelmet minden más elnyomás elleni küzdelem elé soroló jelleggel azonosítják, elutasítja ezt a fogalmat, és nem volt hajlandó magát „feministának” tekinteni. A „feminista” kifejezést egyszerűen azért használjuk, mert az Európai Munkástörténeti Hálózat Feminista Munkástörténeti Munkacsoportja, amellyel az elmúlt néhány évben különböző minőségben együttműködtünk, ezt választotta. Tanulmányunkban a „feminista munkástörténet-írás” (meglehetősen szerencsétlen) terminusát rövidítésként használjuk az olyan kutatói és/vagy politikai érdeklődés leírására, amelynek tárgya a nőknek (és néha a férfiaknak) a nők nevében és érdekében történő fellépése; az ilyen elkötelezettség történelmileg sokféle formát öltött, sokféle kontextus alakította, és számos különböző ügyet tekintett prioritásnak vagy kombinált.

lalniuk a munka globális történetének kialakításában, s kiemeljük azt, hogy ezen témák kutatása hogyan járult vagy járulhat hozzá a genderszemponitű munkástörténet-írás fejlődéséhez. E három nagy témával kapcsolatban jelen írásunkban az alábbi kérdéseket vetjük fel: Hogyan lehet a nők munkával kapcsolatos aktivizmusát – amely hol férfiak-dominálta, hol inkább nők által létrehozott és fenntartott mozgalmakon belül fejlődött ki – közös értelmezési kereten belül kutatni, és miért elengedhetetlen egy ilyen befogadó perspektíva kialakítása ahhoz, hogy elméleti előrelépést tegyünk a nők munkahelyi, szakszervezeti aktivizmusának történetét írva? Hogyan hathat a női aktivizmus történetének tanulmányozása a társadalmi mozgalmárok cselekvési lehetőségeinek, illetve cselekvőképességének az értelmezésére, illetve hogyan járulhat hozzá a női aktivizmus történetének tanulmányozása ez utóbbiak konceptualizációjához? És végül: segít-e a női aktivisták életrajzainak tanulmányozása abban, hogy a nők munkával kapcsolatos aktivizmusát befogadó és cselekvésközpontú módon közelítsük meg?

Miért és hogyan érdemes kutatni a (globális) munkástörténetet a társadalmi nemek történetének szemszögéből?

A nők munkahelyi, munkajogi aktivizmusának történetírása sok kérdést lefedett már. Rávilágított arra, hogy konkrét történelmi helyzetekben hogyan helyezte a nők munkával kapcsolatos aktivizmusát sajátos, nemi szerepek szerint definiált keretekbe a mindenkori politika, az érdek-képviselési mozgalmak sokféle szereplője és a fennálló intézményrendszer. A kutatások számos nyelven folytak, és a női aktivizmus különféle formáinak széles skáláját tanulmányozták hosszú időn keresztül, és ebből eredően a vonatkozó tudományos ismereteink jelentős mértékben bővültek az elmúlt évtizedekben. Itt az ideje, hogy átgondoljuk és összegezzük e korábbi eredményeket, azzal a céllal, hogy először is befogadó módon próbáljuk meg megérteni a nők munkához, munkavállaláshoz kapcsolódó aktivizmusának történelmi és történelmileg változó kontúrjait, másodsor pedig, hogy

ezt a gazdag tudományos ismeretanyagot rendszerezettebben hangoljuk össze az új globális munkástörténet-írással. Miután évtizedeken át egyre csökkenő érdeklődést lehetett tapasztalni a munkástörténet iránt, a globális munkástörténet-írás megjelenése a 2000-es években új lendületet hozott. Ezzel párhuzamosan nagyobb teret nyertek a nők munkahelyi aktivizmusát feltáró új kutatások, építve részben a feminista munkástörténet-írás gazdag hagyományára – egyben ki is bővítve azt –, részben pedig azokra a tudományos vitákra, amelyek ezt a hagyományt formálták és előrevitték.

A nők munkahelyi aktivizmusának történetével foglalkozó új kutatás többféleképpen járul hozzá a feminista munkástörténet-hez. Először is segít abban, hogy „együttesen gondoljuk át” a munkahelyi aktivizmusban érdekelt női aktivisták lehetőségeit: volt-e módjuk arra, illetve döntöttek-e úgy, hogy a férfiak által dominált intézményeken belül szerveződjenek (függetlenül attól, hogy hiányoztak, vagy rendelkezésre álltak ezekben az intézményekben a sajátos női szervezeti „infrastrukturák”); szervezkedtek-e a nők társadalmi osztályokon átívelő aktivista hálózatain belül; vagy létrehoztak-e saját szervezeteket, azaz megteremtették-e a munkahelyi aktivizmusban érdekelt női aktivisták a maguk önálló szervezeteiket. Fogalmilag túl kell lépünk azon, hogy ezen lehetőségek bármelyikét fontosabbnak tekintsük a többinél, vagy egymást kölcsönösen kizáróként állítsuk ezeket egymás mellé. Sokkal inkább úgy kell felfognunk őket, mint a munkásosztálybeli nők és szövetségeseik rendelkezésére álló politikai eszköztár három alapvető lehetőségét a férfiak uralta osztálytársadalmakban, és gondosan mérlegelnünk kell, hogy az egyes szervezkedési döntések miképp korlátozták, illetve szélesítették a női aktivisták cselekvési lehetőségét a különböző történelmi kontextusokban. Az újabb kutatásokban alkalmazott másik sajátos megközelítés annak gondos és pontos elemzése, hogy a történelmi cselekvők, azaz maguk a női aktivisták hogyan értelmezték és keretezték érveiket és cselekedeteiket. Egy ilyen megközelítés segít jobban feltárni azokat a tevékenységeket és döntéseket, amelyekkel a női aktivisták az általuk ismert összetett történelmi valóságra és keretekre reagáltak. E keretekről,

viszonyokról az aktivista nők alapos ismeretekkel rendelkeztek és ezekkel kapcsolatosan sűrű interakcióban álltak. Az aktivizmusukban rejlő részleteknek és azok komplexitásának elmélyedt elemzése hozzájárulhat a korábbi érvelésben jelen lévő klisék elhagyásához, amelyeket gyakran a férfiközpontú, sőt néha a feminista megközelítésből származó torzítások vagy leegyszerűsítések is jellemeztek.

Végül a feminista munkástörténet-írók körében megkezdődött a munkásmozgalommal, annak alanyaival és azok cselekedeteivel kapcsolatos uralkodó nézetek, kategóriák és narratívák, s egyúttal az ezekhez köthető némely historiográfiai „bölcse ségnek” az újragondolása. Azáltal, hogy a női aktivisták és a női aktivizmus kérdését helyezük a figyelem középpontjába, egy olyan perspektívát érvényesíthetünk a munkástörténetben, amely által ez a feminista kutatásban kifejlesztett szempontokat is képes lesz befogadni és integrálni. Így jöhet létre egy kibővített és kiegyensúlyozottabb globális munkástörténet. Az elmúlt fél évszázadban a munkástörténet-írást a munkástörténettel és feminizmussal foglalkozó történészek komplex egymásra gyakorolt hatása vagy éppenséggel annak hiánya jellemezte; hasonló viszonyoknak voltunk földrajzilag tanúi a világ különböző részein dolgozó (illetve kutató) munkástörténet-írók között. A klaszszikus európai (és nyugati) munkástörténet-írás nagyrészt elutasította vagy figyelmen kívül hagyta azt a fogalmi megújulást, amely mind a feminista munkástörténet-írást, mind a nem nyugati munkástörténet-írást jellemezte (így például nem vett tudomást a szubaltern tanulmányok⁴ különböző irányzatai által formált gazdag tudományos ismeretanyagról). Az új globális munkástörténet-írás – bár ma még meghatározó szerepet játszanak fejlődésében a nyugati országokban dolgozó történészek – a gyakorlat szintjén jelentős mértékben támaszkodott azokra az eredményekre, amelyeket a nem nyugati, illetve a feminista munkástörténet-írás az 1970-es évektől kezdve ért el. Ennek ellenére a feminista munkástörténet-írás kétféle módon is mar-

⁴ A szubaltern tanulmányok fókuszában a posztkoloniális társadalmak, ezen belül is elsősorban az alsóbb társadalmi osztályok története állnak.

ginalizálódott ebben az új időszakban. Először is amikor a munkástörténet-írás globális fordulatot vett, a fogalmi megújulást és a továbbfejlődés lehetőségét elsősorban a nem-nyugati világban kereste és találta meg, miközben továbbra is figyelmen kívül hagyta a feminista hagyományt és annak eredményeit, annak ellenére, hogy utóbbinak egy jelentős része fogalmilag meghökkentő mértékben egy irányba mutatott például a szubaltern tanulmányok vitáival és a munkástörténet, a munka történetének ezen irányzat által képviselt újragondolásával. Más szóval az új globális munkástörténet-írás hajlik arra, hogy a fogalmi megújulásokat, amelyekkel dolgozik, inkább a Globális Dél⁵ történetével és történeti irodalmával kösse össze, mint azokkal az eredményekkel, amelyeket ezzel párhuzamosan a nyugati feminista munkástörténet-írók értek el. Másodszor, a nem nyugati munkástörténészek ritkán érdeklődtek mélyebben s tartósan a feminista hagyomány iránt, mivel azt – túlságosan általánosító módon – a folyamatos eurocentrizmussal azonosították. Úgy tartjuk, hogy e kettős patthelyzet leküzdése a munkástörténet-írók és más történészek közös érdeke. Számtalan közös dolgot találunk a feminista és a nem nyugati munkástörténet-írás által az elmúlt fél évszázadban elért konceptuális fejlődés eredményei között. A feminista munkástörténet-írás hozzájárulhat a globális munkástörténet-írás egészének előrehaladásához, miképpen a nem nyugati munkástörténet-írás is megteheti ezt – abban a közös érdekekben, hogy egy befogadóbb szemléletű globális munkástörténet-írás felé mozduljunk el.

Ez azt is feltételezi, hogy ismerjük fel azt, hogy az Európával és a Nyugattal foglalkozó feminista munkástörténet-írás nem jelent egyúttal szükségszerűen konceptuális eurocentrizmust. Éppen ellenkezőleg: mivel már régebb óta hozzájárul egy befogadóbb, fogalmilag újragondolt és kibővített munkástörténet-írás kialakításához Európán belül, az eurocentrikus munkástörténet-írás

⁵ A Globális Dél kifejezést a korábban gyarmatosítást vagy a gazdasági imperializmust elszenvető, majd az iparosodott, piacvezérelt társadalmak szempontjából fejletlennek tekinthető országokra alkalmazzuk. A Globális Észak kifejezés a nyugati piaci alapú vagy kapitalista gazdaságokat és a máshol fekvő, hasonló gazdaságokat jelöli.

kritikáit visszavezeti Európába, miközben hozzájárul a nők munkával kapcsolatos aktivizmusának befogadó történetéhez, földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül. Mindemellett úgy véljük, hogy a feminista munkástörténészek által világszerte végzett kutatás, illetve felépített együttműködés mára olyan szintet ért el, amely lehetővé teszi, hogy ez a tudományos közösség gyümölcsöző módon illessze össze sokrétű kutatási eredményeit, és hozzákezdjen ahhoz, hogy felvázolja a nagyobb léptékű globális trendeket és ciklusokat, eltéréseket, hasonlóságokat és kölcsönhatásokat.⁶

A genderszemponitú munkástörténet-írás rövid genealógiája és az új globális történetíráshoz való viszonya

Onnantól fogva, hogy a nők, illetve a társadalmi nemek története az 1970-es évektől történelmi (al)diszciplínává fejlődött a nyugati világban, a munkásmozgalmak és a munkás-önszerveződés történetének genderszemponitú újragondolása a kutatás egyik állandó tematikus fókuszpontját képezte. A különböző országokra jellemző történetírások természetesen hajlamosak a

⁶ A fontos szerepet játszó, globális érintkezésekre összpontosító munkák közül említhetünk tanulmányköteteket – lásd Kaye BROADBENT–Michele FORD (eds.): *Women and Labour Organizing in Asia: Diversity, Autonomy and Activism*. Routledge, London, 2008 –, monográfiákat – Malek ABISAAB: *Militant Women of a Fragile Nation*. Syracuse University Press, Syracuse, NY, 2010 –, kutatási projekteket – Women’s Labour Activism in Eastern Europe and Transnationally, From the Age of Empires to the Late 20th Century (ZARAH) Forrás: <https://zarah-ceu.org/> (Letöltve: 2021. 04. 17.). A vonatkozó új kutatások közül: Suzanne FRANZWAY–Mary Margaret FONOW: *Making Feminist Politics: Transnational Alliances between Women and Labor*. University of Illinois Press, Urbana, 2011; Eileen BORIS: *Making the Woman Worker: Precarious Labor and the Fight for Global Standards, 1919–2019*. Oxford University Press, Oxford, 2019.

DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190874629.001.0001>; Dorothy Sue COBBLE: *For the Many: American Feminists and the Global Fight for Democratic Equality*. Princeton University Press, Princeton, 2021.

DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691220598> – A világ minden szegletéből származó tudósok és eredmények összegyűjtése olyan nagy témák kutatása céljából, mint például a nők és a nemek közötti egyenlőség politikája a szakszervezetekben, valamint a közös kérdések vizsgálata gerincét képezheti együttes törekvésünknek, hogy felrajzoljuk a női munkás-önszerveződés és aktivizmus történetének globális térképét.

saját útjukat követni, és legalább részben beágyazódtak ma-radnak egy adott ország vagy régió sajátos kulturális, politikai és tudományos hagyományába és fejlődésébe. Jelen írásban nem célunk, hogy részletesen bemutassuk a társadalmi nemek szempontjait érvényesítő munkástörténet-írás különböző historiográfiai megközelítéseit.⁷ Inkább egy olyan közös vonásra szeretnénk rámutatni, amely világszerte jellemezte egyrésről a nők és a társadalmi nemek történet-írása, másrésről a munkástörténet-írás közötti kapcsolatot.

A nőtörténet iránt érdeklődő történészek a világ számos részén alapvető szerepet játszottak abban, hogy a nők és a társadalmi nemek problematikája megjelenjen a munkástörténet-írásban. Jó példa erre India; ez az ország vezető szerepet játszott a munkástörténet-írás fejlődésében és „globalizálásában”, és nevezetesen a „szubaltern tanulmányok” figyelemre méltó szerepet játszottak a munkástörténet-írás megfiatalításában. Az 1980-as évekig az indiai munkástörténet-írásban, összhangban a más országokban tapasztalható tudományos fejlődéssel, lényegében a „munkások története azonos volt a szervezett munkások történetével” és a „munkásmozgalmi modernizációs narratívával”.⁸ Mivel a munkástörténet az 1940-es évektől kezdve mindenekelőtt a „sztrájkokra és szakszervezetek szerveződésére” koncentrált, az érdeklődés, amelyet korábbi kutatások „a női munkásoknak mint különleges kategóriának” szenteltek, elhalványult.⁹ Úgy mint a

⁷ Európára vonatkozó irodalom kapcsán lásd még Efi AVDELA: *Le genre entre classe et nation: Essai d'historiographie grecque* [A gender az osztály és a nemzet között: esszé a görög történetírásról]. Syllepse, Paris, 2006; Françoise THÉBAUD: *Écrire l'histoire des femmes et du genre* [A nők és a társadalmi nemek történet-írása]. ENS éditions, Paris, 2007.
DOI: <https://doi.org/10.4000/books.enseditions.6516>;

Leda PAPAȘTEFANAKI: Labor in Economic and Social History: The Viewpoint of Gender in Greek Historiography. *Genesis. Rivista della Società Italiana delle Storie*, 2016/2. 59–83.

⁸ Ravi AHUJA: Preface. In: Uó (ed.): *Working Lives and Worker Militancy. The Politics of Labor in Colonial India*. Tulika Books, New Delhi, 2013. x–xii.

⁹ Samita SEN: Gender and Class: Women in Indian Industry, 1890–1990. *Modern Asian Studies*, 2008/1. különösen 83. Samita SEN – 1992-ben megvédett PhD-értekezésén alapuló – úttörő munkája: *Women and Labor in Late Colonial India: The Bengal Jute Industry*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. Egy friss, az indiai munkástörténet-írásról szóló tanulmány szerint „a legutóbbi

legtöbb történész, aki a munkástörténet-írásra specializálódott, a korai szubaltern tanulmányok képviselői is „nagyreszt figyelmen kívül hagyták a genderideológiákat éppúgy, mint a nőket mint a történelem alanyait”.¹⁰ Az 1980-as évektől kezdve azonban a nőtörténet kérdései iránt érdeklődő – részben indiai vagy onnan elszármazott – tudósok is kezdtek a nők munkavégzésének kérdései felé fordulni, és az érdeklődés középpontjába emelték a gender, az osztály és más témák közötti kapcsolatot.¹¹ Két, 1989-ben megjelent, a gyarmati Indiában élő nőkről szóló kötet több fejezetben is foglalkozott munkahelyi és munkásmozgalmi aktivizmusukkal, a mezőgazdasági munkások különböző csoportjait, a textilipart és más ágazatokat vizsgálva. A Kumkum Sangari és Sudesh Vaid által szerkesztett *Recasting Women: Essays in Indian Colonial History* (Nők új szerepekben. Esszék az indiai gyarmati történelemből) című munkában – amelyet egy 2013-ban megjelent recenzió az indiai nőtörténetben, illetve a társadalmi nemek indiai történetében „vízválasztóként” jellemzett¹² – helyet kapott a szerkesztők fogalmi vitája a gender, az osztály és a kolonializmus kapcsolatáról. A szerkesztők maguk a kötet értékét inkább abban látták, hogy „kísérletet tesz arra, hogy rákérdezzen a feminista problémakeresés tényleges természetére”, és kevésbé az erre adott „átmeneti válaszok”-ban.¹³ Samarita Sen 1999-ben

időkip a női munka kérdéseivel az indiai munkástörténet-írás nem foglalkozott komolyabb mértékben”. Rana P. BEHAL: South Asia. In: Karin HOFMEESTER–Marcel VAN DER LINDEN (eds.): *Handbook Global History of Work*. De Gruyter Oldenbourg, Berlin, 2018. 43.

¹⁰ Mytheli SREENIVAS: Women’s and Gender History in Modern India: Researching the Past, Reflecting on the Present. In: Pamela S. NADELL–Kate HAULMAN (eds.): *Making Women’s Histories. Beyond National Perspectives*. New York University Press, New York–London, 2013. 172.

¹¹ Lásd például Milton CANTOR–Bruce LAURIE (eds.): *Class, Sex and the Woman Worker*. Greenwood Press, Westport, 1977; Louise TILLY: Paths of Proletarianization: Organization of Production, Sexual Division of Labor and Women’s Collective Action. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1981/2. 400–417. DOI: <https://doi.org/10.1086/493888>; Alice KESSLER-HARRIS: *Out of Work: A History of Wage-Earning Women in the Unites States*. Oxford University Press, New York, 1982.

¹² Mytheli SREENIVAS: I. m. 170.

¹³ Kumkum SANGARI–Sudesh VAID: Recasting Women. An Introduction. In: Kumkum SANGARI–Sudesh VAID (eds.): *Recasting Women: Essays in Indian*

publikált alapvető jelentőségű *Women and Labor in Late Colonial India: The Bengal Jute Industry* (Nők és munka a késő gyarmati Indiában. A bengáli jutaipar) című tanulmánya aláhúzta az ipari munka és a falvakban végzett mezőgazdasági munka közötti anyagi és társadalmi nemek által meghatározott kapcsolat fontosságát, valamint a genderideológia szerepét a nők által végzett ipari munka leértékelésében és marginalizálásában.¹⁴

Kelet-Európa államszocialista világában és részben a marxista vagy marxianus világnézetek által uralt más politikai környezetben az államszocializmus 1989–1990-es bukása előtti évtizedekben hasonló folyamat zajlott le; azaz itt is egy hosszabb ideig tartó, időnként fokozódó érdeklődés mutatkozott a nők munkásmozgalmi aktivizmusának története iránt. A nyugati világban tapasztalható fejlődéssel szemben az e keretek között megszülető munkák és kibontakozó tudományos tevékenységek nem járultak hozzá ahhoz, hogy a nő-, illetve gendertörténet a történettudomány önálló (al)tudományágává fejlődhessen. Viszont a nőtörténet kérdéseit kitartóan kutató szerzők itt is megkérdőjelezték a munka és a munkásmozgalom történetének domináns marxianus és marxista kereteinek férfiközpontúságát. Megvizsgálták a nők társadalmi nem által meghatározott helyzetét a munka világában, és bemutatták a nők hozzájárulását a munkavállalók küzdelmeihez, utalva arra, hogy a nők helyzete a szakszervezetekben és a munkásmozgalomban gyakran vitatott és marginális maradt; mindeközben azonban alig kérdőjelezték meg az osztály mint elemzési kategória általános elsőbbségét. Mégis, azáltal, hogy a nőkre és bizonyos esetekben Kelet-Európa társadalmainak „fejletlen” voltára összpontosítottak, ezek a tanulmányok kiszélesítették a munkának és a munkásosztály küzdelmeinek értelmezési horizontját – így például felhívták a figyelmet a reprodukív munka vagy az alkalmi munka körüli

Colonial History. Rutgers University Press, New Brunswick, 1999. 5.; valamint: Jayasankar KRISHNAMURTY: *Women in Colonial India: Essays on Survival, Work and the State*. Oxford University Press, New Delhi, 1983.

¹⁴ Samita SEN: *Women and Labor...* I. m. Korábbi *Gender and Class* című, fentebb idézett írásában Sen a szakszervezetek aktív szerepére utal a női munka marginalizálásában, lásd a munkásosztály-politika és a genderideológiák tandeme.

küzdelmekre –, és nyíltan bírálták a férfiközpontúságot, és az ennek eredményeként tapasztalható torzulásokat a munkásosztály szerveződésének történetében és historiográfiájában.¹⁵

A nyugati világban a nőtörténet és a társadalmi nemek történetének új (al)diszciplínái egyebek mellett a társadalomtörténet azon irányzatainak kritikájaként alakultak ki, amelyek változatlanul az osztályt tekintették a társadalmi rétegződés és a munkásmozgalmi aktivizmus meghatározó jellemzőjének.¹⁶ Az új feminista munkástörténet fogalmi és történeti-empirikus megújulást hirdetett, de nem abban a tekintetben, hogy az osztályt mint a munkás-, illetve munkásmozgalm-történet tanulmányozásának kulcsfontosságú kategóriáját valami mással helyettesítette. Inkább arra törekedett, hogy az osztály, mint az elemzést vezérlő kategória mellé bevezesse a társadalmi nemet mint az elemzést úgyszintén vezérlő kategóriát, vagyis hogy az utóbbi mint egy második, az osztállyal egyenértékű, ahhoz fogható magyarázó erővel bíró kategória jelenjen meg. 1989-ben Gisela Bock német történész írta le ezt a folyamatot, és a következőképpen foglalta össze a nők (munkás)történet(-)írásának aktuális helyzetét:

¹⁵ Eloisa BETTI: Generations of Italian Communist Women and the Making of a Women's Rights Agenda in the Cold War (1945–68): Historiography, Memory, and New Archival Evidence. In: Anna ARTWIŃSKA–Agnieszka MROZIK (eds.): *Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond*. Routledge, London, 2020. 82–101.

DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367823528-8>; Alexandra GHIT: Professionals' and Amateurs' Pasts: A Decolonizing Reading of Post-War Romanian Histories of Gendered Interwar Activism. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*, 2018/1. 21–44.

DOI: <https://doi.org/10.1080/13507486.2017.1376619>; Susan ZIMMERMANN: In and Out of the Cage: Women's and Gender History Written in Hungary in the State-Socialist Period. *Aspasia: The International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, 2014/1. 125–149.

DOI: <https://doi.org/10.1080/13507486.2017.1376619>

¹⁶ A kritikájához lásd Sheila BLACKBURN: Gender, Work and Labor History: A Response to Carol Morgan. *Women's History Review*, 2001/1. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.1080/09612020100200272>; Efi AVDELA: Work, Gender & History in the 1990s and Beyond. In: Leonore DAVIDOFF–Keith McCLELLAND–Eleni VARIKAS (eds.): *Gender and History: Retrospect and Prospect*. Blackwell, Oxford, 2000. 110–123.

A „társadalmi” fogalmának gyakori azonosítása az „osztály alapú” vagy „osztályspecifikus” fogalmakkal [...] hozzájárult ahhoz a nézethez, hogy más társadalmi kapcsolatokat – például a fajok és a nemek közöttieket – tulajdonképpen nem társadalmi jellegű kapcsolatoknak, hanem preszociális jellegű, sőt akár „biológiaiainak” fogtak fel. [...]

Valójában sem az osztály, sem a társadalmi nem nem jelöl homogén csoportokat, és még kevésbé jelenti a szolidaritás szükséges kötelékeinek meglétét, ugyanakkor mind az osztály, mind a társadalmi nem fontos kontextusspecifikus és kontextusfüggő kategóriáit és valóságait jelentik a társadalmi csoportok közötti és azokon belüli társadalmi kapcsolatoknak. Így a nők története az osztályokkal is foglalkozik, és fontos tanulmányok születtek a munkásnőkről, a munkások házastársairól, a középosztálybeli és nemesi származású nőkről. Ezek közül számos tanulmány jár körül és próbál megoldani három alapvető problémát: egyrészt az osztály eltérő konceptualizálásának kérdését férfiak és nők esetében, ahol előbbiek esetében a fő kritérium a tőkéhez, termeléshez, piachoz és foglalkoztatáshoz való viszony, míg utóbbiak esetében a fő szempont a család férfitajaihoz, mindenképp előtt a férjhez és apához való viszony; másrészt az osztály eltérő és társadalmi nemektől függő tapasztalatát, amely a nők esetében magába foglalja a családtagok számára végzett munkát is; harmadszor a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó nők közötti kapcsolatokat, amelyek eltérőek lehetnek a férfiak hasonló jellegű kapcsolataitól.¹⁷

Az 1970-es és 1980-as években az effajta kutatások felvirágoztak, és a munkásosztály történetének területét olyan tanulmányokkal gazdagították, amelyek a munkásnőket és az ő mozgalmi aktivizmusukat helyezték a középpontba.¹⁸

A munka új nő- és gendertörténete, amely a hagyományos munkásosztály- és társadalomtörténet kritikájaként született, kezdetől élénk vitákba bocsátkozott saját megközelítéseiről és

¹⁷ Gisela BOCK: Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate. *Gender & History*, 1989/1. 18–19.

DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0424.1989.tb00232.x>

¹⁸ Franciaország példájához lásd többek között Michelle PERROT: *Les ouvriers en grève. France 1871–1890* [Munkássztrájkok. Franciaország 1871–1890]. Mouton, Paris, 1974; Marie-Hélène ZYLBERGER-HOCQUARD: *Femmes et féminisme dans le mouvement ouvrier français* [Nők és feminizmus a francia munkásmozgalomban]. Les éditions ouvrières, Paris, 1981.

eredményeiről, ami további konceptuális áttörésekhez vezetett. Egy 1985-ben megjelent úttörő kötet 2013-as újrakiadásának bevezetőjében Ruth Milkman szerkesztő találóan ragadta meg a korai kutatások egy részét jellemző korlátokat.¹⁹ Miután egymás után fedezték fel a nők munkásmozgalmi aktivizmusának újabb példáit, sok ilyen tanulmány „lényegét tekintve leíró jellegű” maradt, míg mások „azokat a régi mítoszokat, miszerint a nők érdektelenek maradtak vagy nem vonódtak be a munkásság küzdelmeibe, új mítoszokkal” helyettesítették, amelyek szerint „a női aktivizmusnak gyakorlatilag korlátlan lehetőségei adódnak a munkásmozgalmában; ezt a potenciált mindenekelőtt a férfiak által uralt szakszervezetek ellenségessége fojtotta el”. Ennélfogva a korai munkák egy része „a nők munkástörténetének egy erőteljesen romantizált felfogását” hozta létre.

Milkman 2013-ban úgy látta, hogy az 1985-ös kötetben megjelent tanulmányok három szempontból is túlléptek az általa leírt „korai, lényegében kompenzáló irodalmon”. Az egyes fejezetek arra törekedtek, hogy „meghatározzák azokat a történelmi körülményeket, amelyek ösztönözték a nők militáns fellépését, és azokat, amelyek gátolták azt” – azaz Milkman a kötetet fontos kezdeti hozzájárulásnak tekintette ahhoz, hogy a női munkásmozgalmi aktivizmus történeti kutatások tárgyává váljon. Úgy látta, hogy az a folyamat, amelyhez egykor a *Women, Work, and Protest* kötet is hozzá kívánt járulni, a 2010-es évekig töretlen maradt. Az 1985-ös kötet azt is kiemelte, hogy „a nők mozgósítása különösen akkor volt hatékony, amikor olyan szervezeti formákat és technikákat követett, amelyek nagyon különböztek a tipikusan férfiakra jellemzőktől”, és feltárta, hogy ezek a formák miképp „gyökereztek a nők saját jellegzetes kultúrájában és élettapasztalatában”. Figyelembe véve az erőteljesen férfiak által dominált kontextusokban és intézményekben működő női aktivistákra és funkcionáriusokra vonatkozó új kutatásokat, különösen az 1945 utáni időszakra vonatkozóan, ez a korai megállapítás, amely nagyrészt a korábbi idősorozatokra vonatkozó ku-

¹⁹ Ruth MILKMAN: Editor's Preface. In: *Women, Work and Protest: A Century of US Women's Labor History*. Routledge, Milton Park, NY, 2013 [1985]. xi-xiv. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203104026>

tatásokon alapult, Milkman szerint bizonyos árnyalásra szorul és továbbgondolásra késztet. Végül az 1985-ös kötet „ahelyett, hogy egyszerűen csak leírta volna annak hosszú történetét, hogy miképp bántak mostoha módon a férfiak a szakszervezeti mozgalomban a nőkkel, elkezdte értelmezni azt”. A könyv a tekintetben is innovatívnak számított, hogy a két világháború közötti időszakról szóló tanulmányokat tartalmazott, ami akkoriban e szempontból alig kutatott területnek számított.

Egy évtizeddel később, egy másik úttörő kötetben Laura L. Frader és Sonya O. Rose történészek a „munkásosztály története és munkástörténet-írás” fejlődésének kilátásait az akkoriban a világ számos részén a történetírásban meghatározó nyelvi, illetve kulturális fordulat tükrében tekintették át. Miközben a kötet Nyugat-Európára összpontosított, két olyan fejezetet is tartalmazott, amely a korai szovjetunióbeli és európai kommunizmusról szól, és az 1918 előtti és utáni időszakot vizsgálta. A kötet túlment a munkáspolitikának és a munkások aktivizmusának problematikáján, és számos fejezete kérdezett rá a változó, illetve összefonódó munkaviszonyokra és állami politikákra, valamint a gender és az osztály jogi keretezésére. Bevezetőjükben Frader és Rose kifejtették, mit tekintenek „a munkásosztály és a munkások története új programjának”:

Azáltal, hogy a társadalmi nemet (és a fajt/etnikumot) az elemzés középpontjába helyezik, a történészek elkezdhetik vaktatóra fogni a munka és a munkások fogalmi kategóriáit. Amikor ezek a kategóriák olyan tudományos problémává válnak, amelyet tanulmányoznak, s nem előzetesen kialakult és egységes identitásként tekintenek rájuk, a kutatók képesek lesznek egy kevésbé egyöntetű és sokrétűbb képet alkotni a dolgozó emberek életéről. Azáltal, hogy arra összpontosítunk, hogy a „munka” és a „munkások” kategóriáit hogyan alakították maguk a történelmi személyek, a tudósok bepillantást nyerhetnek abba, hogy ezek a történelmi személyek hogyan próbáltak befolyást gyakorolni arra a társadalomra, amelyben éltek, és milyen hatalmi technikákat használtak fel ennek érdekében. Ahhoz, hogy értelmezni tudják ezeket az alapvetően politikai tevékenységeket, a tudósoknak meg kell vizsgálniuk, hogy a diskurzus miképp járult hozzá a politikai identitások kialakításához. Ezeknek a diskurzusoknak a vizsgálatával a történészeknek lehetőségük lesz ar-

ra, hogy meghatározzák azokat a befogadó és kirekesztő aktusokat, amelyek központi szerepet játszanak a politikai identitások létrehozásában és a szolidaritás kialakításában.²⁰

A fenti nemzetközileg nagy hatású, korai publikációkban megjelenő, kulcsfontosságú felismerések rövid áttekintése is azt mutatja, hogy amikor a nők és a társadalmi nemek története önálló történeti vizsgálat tárgyává vált, a genderrel és a munkával foglalkozó történészek igenis reflektáltak a gender és az osztály (illetve más, kapcsolódó kategóriák) közötti viszonyra. Arra törekedtek, hogy ezeket a kategóriákat kontextusfüggőnek és képlékenynek tekintsék, ne pedig egyszerűen a materiális viszonyok tükrének. E megközelítés fogalmi horizontjairól és törésvonalairól összetett, sokrétű és ösztönző vita alakult ki, amelynek nyomán a nő- és a gendertörténet a kezdetektől hozzájárult a leendő „globális munkástörténet-írás” megalapozásához.

A Frader és Rose által szerkesztett kötet 1996-ban, egy jelentős historiográfiai változás időszakában jelent meg. Ekkorra a munkástörténet-írás iránti érdeklődés erőteljesen visszaesett mind a nyugati, mind a volt államszocialista világban. A változás előidézéséhez a posztkoloniális tanulmányok, a nők és a társadalmi nemek története, valamint a nyelvi vagy kulturális fordulat járult hozzá. Mind a három irányzat megkérdőjelezte a munkástörténet-írás azon örökölt válfajait, amelyek a proletarizáció és az anyagi körülmények gyakran sematikus és implicit módon férfi- és nyugatközpontú osztályelemzésében gyökereztek. Amint azt a fentiekben bemutattuk, a nők és a társadalmi nemek történései elkezdték megvetni a megfiatalított munkástörténet fogalmi alapjait, amely így többek között az osztály és a gender közötti kapcsolat újragondolásán alapul.

Ugyanakkor – a korai feminista munkástörténet-írás fogalmi (és politikai) elkötelezettségétől és tudományos céljától függetlenül – az új historiográfiai konjunktúra hamarosan általánosan leértékelte a munkástörténet-írást, és e folyamat gyakorlatilag „elsorvasztotta”, feledésre ítélte az ahhoz hozzájáruló korai femi-

²⁰ Laura L. FRADER–Sonya O. ROSE: Introduction. In: Laura L. FRADER–Sonya O. ROSE (eds.): *Gender and Class in Modern Europe*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1996. 32. DOI: <https://doi.org/10.7591/9781501724183>

nista írásokat is. Stuart Hall 1996-ban egy sokat idézett megszólalásában úgy írta le az átmenetet, mint amely a „determinisztikus ökonomizmus elhagyásá”-ból kiindulva végül is egy „masszív, [...] következetes megtagadásba” torkollott. „Azáltal, hogy a legtágabb értelemben vett gazdaság »végső soron« nem »determinálja« a történelem valós mozgásait, úgy vették, mintha a gazdaság egyáltalán nem is létezne!”²¹

A női aktivizmusra összpontosító feminista munkástörténet-írás ugyanakkor a munkástörténet-írás általános hanyatlásának időszakában is aktív maradt. E kutatások már korábban kialakították a női munkások cselekvési lehetőségeinek egy nem determinisztikus történeti megközelítését. Anna Clark – miközben integrálni akarta a genderszemponthoz a késő 18. és kora 19. századi Anglia társadalmi osztályai kialakulásának történetébe – kitartott amellett, hogy a nők harcos aktivistaként szerzett tapasztalatai transzformatív képességgel rendelkeztek azokban az időkben is, amikor a politikai nyelv a „háziasságot” követelte meg. Pamela Graves leírta a nők változó politikai célkitűzéseit és szövetségeit a két világháború közti brit munkásmozgalomban. Annelise Orleck és Dorothy Sue Cobble kollektív életrajzokon keresztül mutatták be részletesen a munkásmozgalom – gyakran bevándorló hátterű – női aktivistáinak cselekvési lehetőségeit az Egyesült Államokban, annak érdekében, hogy meghatározzák azok sajátos osztály- és genderstratégiáját. Cobble arra is rámutatott, hogy amennyiben a dolgozó nők aktivizmusára összpontosítunk, kénytelenek vagyunk felülvizsgálni a 19. és 20. századi női aktivizmus két hullámával kapcsolatos régi tudásunkat, és egészen más periodizációt javasolt.²² Samita Sen fent idézett

²¹ Stuart HALL: When Was the 'Post-Colonial'? Thinking at the Limit. In: Ian CHAMBERS–Lidia CURTI (eds.): *The Post-Colonial Question*. Routledge, New York–London, 1996. 258.

²² Anna CLARK: *The Struggle for the Breeches: Gender and the Making of the British Working Class*. University of California Press, Berkeley, 1995; Pamela GRAVES: *Labour Women: Women in British Working-Class Politics, 1918–1939*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

DOI: <https://doi.org/10.1017/S0147547900001824>; Dorothy Sue COBBLE: *The Other Women's Movement: Workplace Justice and Social Rights in Modern America*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 2004; Anneliese ORLECK: *Common Sense and a Little Fire: Women and Working-Class Politics in the United*

műve – a *Nők és a munka a késő gyarmati Indiában* – ugyanabban az időszakban jelent meg, mint az itt bemutatott művek.

Az 1990-es évek – a munkára és munkásmozgalmi aktivitásra irányuló nő- és gendertörténeti eredményeit elhomályosító, de azoknál szélesebb kutatási irányokat is háttérbe szorító – új historiográfiai konjunktúrája sem tartott azonban örökké. A feminista munkástörténet-írás újbóli megerősödése és „globális fordulata” a Globális Északon különösen két konferencia – *Labouring Feminism and Feminist Working-Class History in North America and Beyond* (2005, Toronto), *Feminist Working-Class History in Europe and Beyond: An International Conference* (Stockholm, 2008) – nyomán vált világossá. A *Signs. Journal of Women in Culture and Society* folyóirat 2008. tavaszi száma több írást is közölt az 1980-tól kezdődő női munkásmozgalmi aktivizmusa tárgyában; az itt közölt tanulmányok közül négy a Globális Délel, öt az Egyesült Államokkal és Európával, egy pedig a transznacionális aktivizmussal foglalkozott.

Általában véve, a 2010-es évekre a munkástörténet nemcsak empirikus és fogalmi tekintetben tért vissza, hanem intézményileg is: 2013-ban megalakult az Európai Munkástörténeti Hálózat (ELHN), majd 2015-ben a Globális Munkástörténeti Hálózat (GLHN).²³ Mára a globális munkástörténet új paradigmája minden bizonnyal, legalábbis a nemzetközileg látható és transznacionálisan kapcsolódó (és többnyire angol nyelvű) tudományosság terén, dominánssá vált a munkástörténet-íráson belül.²⁴ A globális munkáerőpiac változó szerkezete, amely az 1970-es évek vége óta a nyugati világban végbement dezindusztrializációval

States, 1900–1965. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1995 (open acces formátumban megjelent: 2017 –

DOI: <https://doi.org/10.5149/northcarolina/9781469635910.001.0001>). A „feminizmus hullámai” metafora szigorú felülvizsgálatát hirdető fontos munka: Nancy A. HEWITT (ed.): *No Permanent Waves: Recasting Histories of U. S. Feminism*. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 2010.

²³ Az ELHN-nel és GLHN-nel és más hálózatokkal és intézményekkel kapcsolatban lásd Social History Portal. <https://socialhistoryportal.org/> (Letöltve: 2021. 04. 10.).

²⁴ Alapvető fogalmi állásfoglalás: Marcel VAN DER LINDEN–Jan LUCASSEN: *Prolegomena for a Global Labor History*. IISH, Amsterdam, 1999.

együtt következett be; a munkaerő összetételét és jellemzőit nemzeti és nemzetközi szinten befolyásoló új migrációs útvonalak kialakulása, beleértve a mobilitás társadalmi nemekhez köthető folyamatait és egyes munkaerő-piaci területek elnőiesedését; a globális nyugati hegemonia hanyatlása, amely megnövelte az érdeklődést a Globális Dél és más nem nyugati régiók történelme iránt; a 2008-as globális pénzügyi válság; és végül, de nem utolsósorban az „atipikus”, informális és kombinált munkaügyi kapcsolatok fellendülése világszerte, így Nyugaton is. Ez a többdimenziós társadalmi-politikai konstelláció nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az új globális munkástörténet-írás a munka és a munkaviszonyok számos formájával, valamint a különböző típusú munkaügyi kapcsolatok történelmi fejlődésével és kölcsönhatásaival, illetve a különféle munkavállalók különféle cselekvési lehetőségeinek kérdésével foglalkozzon. Ahogy Nyugaton a proletarizáció és a munkásmozgalom korábbi történetírása provincializálódott (bár még nem historizálódott teljesen), másfajta koncepciók tettek szert globális vonzerőre, amelyeket a különböző érdekekkel, földrajzi megközelítéssel és történelmekkel dolgozó munkástörténet-írók dolgoztak ki.

Ez az átrendeződés, bár átvette és gyarapította a „következetes megtagadás” előtti évtizedekben felbukkant – a fentiekben a társadalmi nemek és nők történetének kapcsán felvázolt – fogalmi újításokat, egyenetlenül haladt előre. Egyrészt az új globális munkástörténet-írás kulcsfontosságú fogalmi újításokat épített be a munka és a munkásmozgalom történetébe, amelyeket kezdetben a posztkoloniális és szubaltern tanulmányok, a nők és a társadalmi nemek története, valamint (igen!) a kulturális fordulat képviselői vetettek fel. Mind a szubaltern tanulmányok, mind a nők és a társadalmi nemek kutatói hangsúlyozták, hogy befogadóbb szemléletre van szükség a dolgozó osztályok történetét illetően; azok szerveződése és kollektív érdekérvényesítő technikái, az aktivista identitások kialakulása, a dolgozó emberek szubjektivitása, a többszörös, gyakran bizonytalan és instabil munkaviszonyokban és a fizetetlen munkában való tömeges érintettség, valamint az állam és más intézményeknek a munkásmozgalom történetére gyakorolt hatása kapcsán. Mindkét hagyomány már

korábban is élénk vitát folytatott megállapításaiknak a munkástörténetre gyakorolt fogalmi következményeiről.²⁵

Míg az új munkástörténet-írás egy része ismét a munkaerő áruba bocsátásának és a kizsákmányolásnak a kérdését, illetve az e körül forgó fogalmi vitát helyezte előtérbe, nem kétséges, hogy a 2020-as években a fizetetlen, a „társadalmi reprodukcióra” irányuló gondozási, családi és önellátási munka, valamint az ezen munkavégzések kommodifikációja körüli társadalmi feszültség vált ismét a tudományos érdeklődés elfogadott tárgyává,²⁶ az ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos kutatásokat – legalábbis elvileg – a munka globális történetének releváns dimenziójaként fogadják el.

Másrészt az új historiográfiai konjunktúrán belül a munkástörténet azon ellenhagyományai közül, amelyek túlléptek a proletarizáció nyugati és férfias „modelljeinek” hamis általánosításán, illetve a túlnyomórészt férfi munkásosztály küzdelmeinek „a” munkástörténetként való felfogásán, egyesek jobban, mások rosszabbul jártak. A feminista munkástörténet az utóbbiak közé tartozik. Az okok sokrétűek, és a nők és a társadalmi nemek iránti jóindulatú közömbösség az új munkástörténet területén – még ha ez a tendencia érezhető is volt az elmúlt két évtizedben – messze nem az egyetlen említésre méltó tényező. (Manapság vélhetően egyetlen új munkástörténet-író sem tagadná a társadalmi nemek kategóriájának relevanciáját mint tágabb témát;

²⁵ A szubaltern tanulmányokhoz kapcsolódó alapvető új munkástörténeti írások közül: Ranajit GUHA: *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*. Oxford University Press, Delhi, 1983; Dipesh CHAKRABARTY: *Rethinking Working-Class History: Bengal 1890–1940*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1989.

²⁶ Lásd többek között Elise van NEDERVEEN MEERKERK–Dirk HOERDER–Silke NEUNSSINGER (eds.): *Towards a Global History of Domestic and Care Workers*. Brill, Leiden, 2015; Raffaella SARTI–Anna BELLAVITIS–Manuela MARTINI (eds.): *What is Work? Gender at the Crossroads of Home, Family, and Business from the Early Modern Era to the Present*. Berghahn, New York, 2018. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04k1z>; Manuela MARTINI–Leda PAPASTEFANAKI: Introduction: Des économies familiales adaptatives en temps de crise dans l'Europe méditerranéenne. *The Historical Review/La Revue Historique*, 2018/15. 9–22. DOI: <https://doi.org/10.12681/hr.20442>; Eileen BORIS: Subsistence and Household Labour. In: Karin HOFMEESTER–Marcel VAN DER LINDEN (eds.): I. m. 329–344. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110424584-017>

ám a nők munkájának és aktivizmusának érdemi gender alapú történetkutatása nagyrészt mégiscsak a specialisták „kiváltsága” maradt, vagyis ez továbbra is olyan terep, amelyet feminista munkástörténet-írók – többek között azok, akikről a jelen tanulmányban esik szó – művelnek.)

Azontúl, hogy hiányzik a nők és a társadalmi nemek történetére specializálódó új munkástörténet-íróknak a nem témája iránti gyakorlati elköteleződése, más tényezők is szerepet játszottak és játszanak abban, hogy az új munkástörténet-írás korlátozottan használja a társadalmi nemet mint elemzési kategóriát, és kevésbé érdeklődik a – régi és új – feminista munkástörténet-írás elgondolásai és megközelítései iránt. Az egyik ilyen tényező, hogy a globális munkástörténet-írás fontos feladatának és szükségszerűnek tekinti azt, hogy ösztönözze és integrálja az Afrikával, Ázsiával és Latin-Amerikával foglalkozó kutatásokat. Ez hozzájárul ahhoz, hogy a nyugati feminista munkástörténet-íróknak köszönhető fogalmi újításokat általában felülírja a Globális Dél munkástörténet-íróinak párhuzamos eredményei iránti érdeklődés, egyszerűen azért, mert az előbbieket többnyire a nyugati világra összpontosító kutatásokban gyökereznek. Marcel van der Linden a globális munkástörténet-írás helyzetéről és jövőjéről szóló, 2012-ben megjelent esszéjének végén kitért a terület tervbe vett globalizációja és az európai munkástörténet-írás kilátásai közötti viszonyra. Az európai (és tágabb értelemben a nyugati) feminista munkástörténeti hagyományát „elfelejtve”, van der Linden a távolabbi jövőbe tolta ki az európai munkástörténet-írás megújítását: „Mi, munkástörténészek [...] mostanra rájöttünk arra, hogy a mi tudományágunk sokkal nagyobb szellemi területet ölel fel, mint ahogyan azt korábban tanították. Még sok időbe telik majd, mire ennek az »új világnak« minden távoli sarkát ki tudjuk rajzolni a mentális térképünkön. Amint ez sikerülni kezd, képesek leszünk új módon értelmezni a munkásmozgalom és a munkásosztály történelmének eredeti terepét Európában és Észak-Amerikában.”²⁷

²⁷ Marcel VAN DER LINDEN: *Promise and Challenges*. 72. – *Promise and Peril* címmel közreadott válaszában Dorothy Sue Cobble már rámutatott, hogy „sajnálatos módon van der Linden úgy ábrázolja a »hagyományos munkástörténe-

Másodszor, a Kelet-Európára összpontosító genderszemléletű munkástörténet-írás egyszerre kétféleképpen is marginalizálódott. Az államszocializmus alatt írt vonatkozó művek a rendszerváltást követően leértékelődtek. Tény, hogy e kutatásokat a nyugati új munkástörténet-írás – beleértve a feminista munkástörténet-írás – 1989 előtt is nagyrészt figyelmen kívül hagyta: részben mert régimódi munkástörténet-írásnak látta e műveket, részben pedig nyelvi okokból. Amikor aztán az 1990-es évek visszaesése után a kelet-európai munkásság genderszemléletű története újra figyelmet kapott, a hangsúly elsősorban az államszocialista időszakon volt. De az érdeklődők köre szűk volt és szűk is maradt. A globális közösség – a társadalmi nemek kérdésétől függetlenül – finoman szólva kevés érdeklődést mutatott a letűnt államszocialista rendszerek munkásságának története iránt; ezen rendszerek hosszabb távú történelmi relevanciája is megkérdőjeleződött. A trend alól a Szovjetunióval foglalkozó – hirtelen új források tömkelegéhez hozzájutó – nyugati munkástörténet-írók jelentettek kivételt. De nemcsak a globális érdeklődés hiányzott az államszocialista munkástörténet iránt, hanem az e témával foglalkozó kutatóknak nagy része is egyfajta befelé forduló attitűdöt alakított ki.²⁸

Végül, de nem utolsósorban, a nők munkásaktivizmusa iránti – még a genderszemponturnak munkástörténeten belül is mutatózó – csekély érdeklődésnek van egy további, harmadik oka is. A klasszikus „munkásmozgalmi modernizációs narratíva” lebontása után, valamint látván, hogy ezt az 1980-as és 1990-es években a diskurzuselemzés iránt elkötelezett és kulturalista megközelítések igyekeztek felváltani, sokan inkább felhagytak a munkásmozgalmi aktivizmus tanulmányozásával, még akkor is, ha más módon a munkástörténet újjáélesztésén fáradoztak.²⁹

tets, hogy abban a nők munkástörténet-írásának úttörő munkái láthatatlanok maradnak”. Csak egy évvel e pengeváltás után jött létre az ELHN Marcel van der Linden és az amszterdami International Institute of Social History felhívására.

²⁸ Susan ZIMMERMANN: In and Out of the Cage. I. m. 138–144.; Adrian GRAMA–Susan ZIMMERMANN: The Art of Link-Making in Global Labor History. *European Review of History/Revue européenne d'histoire*, 2018/1. 9–10.

²⁹ Ravi AHUJA: I. m. xi.; Miguel A. CABRERA: *Postsocial History: An Introduction*. Ford. Marie McMAHON. Lexington Books, Lanham, MD, 2004. 95–104.

Míg a klasszikus munkástörténet-írás a munkásmozgalom és az aktivizmus történetét helyezte előtérbe, addig az új globális munkástörténet számára ez a nagy téma csak egy volt a többi között; Marcel van der Linden ezt úgy fogalmazta meg, hogy a munkástörténet „sokkal nagyobb szellemi területet ölel fel, mint amit korábban tanítottak nekünk”.³⁰ Vagyis a feminista munkástörténet-írók törekvései a munkásmozgalmi aktivizmus újraértelmezésére és a politika fogalmának kiterjesztésére az 1970-es évektől kezdve azért is merültek feledésbe, mert a férfiközpontú munkástörténet-írás igyekezett túllépni a hagyományos munkásmozgalom-történet hiányosságain.

Amikor az ezredforduló után az új munkástörténet képviselői mégiscsak elkezdtek (újra) kutatni a munka politikátörténetét, s ezen belül a munkásszerveződés és -aktivizmus kérdését a világ minden részén³¹ – ezzel is hozzájárulva a történelemírás transznacionalitásához és globális voltához –, fontos új kutatások gazdagították a munkásmozgalmi internacionalizmus válfajait.³² Az osztály alapú mozgalmakban a férfiak által dominált aktivizmus és a nőmozgalmakban a középosztály által dominált aktivizmus közötti vakfoltban ülve a munkásnők aktivizmusa ebben az új irodalomban alulértékelt maradt. Két szék – az osztály alapú mozgalmak férfiak dominálta aktivizmusa és a feminista mozgalmak túlnyomórészt középosztályi bázisú aktivizmusa – között

³⁰ Marcel VAN DER LINDEN: *Promise and Challenges*. I. m. 72.

³¹ A dél-ázsiai és indiai munkástörténetre tekintve Ahuja azt hangsúlyozza, hogy a történészek továbbra is tanulmányozták az aktivizmust, de kerülték azt, hogy az empirikusan gazdag tényanyagból általános következtetéseket vonjanak le, vagy összekapcsolják azokat „szélesebb politikai folyamatokkal és [...] a munkásmozgalom politikátörténetével”. Ravi AHUJA: I. m. xii.

³² Például David BERRY–Constance BANTMAN (eds.): *New Perspectives on Anarchism, Labor and Syndicalism: The Individual, the National and the Transnational*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2010; Holger WEISS (ed.): *International Communism and Transnational Solidarity: Radical Networks, Mass Movements and Global Politics, 1919–1939*. Brill, Leiden, 2017.

DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004324824>; Stefano BELLUCCI–Holger WEISS (eds.): *The Internationalisation of the Labor Question: Ideological Antagonism, Workers' Movements and the ILO since 1919*. Palgrave Macmillan, Houndsmills, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28235-6>

a pad alá esve, a nők munkásmozgalmi aktivizmusa kevésbé kutatott terület maradt.

A női munka és aktivizmus átfogó története felé

E fejezetben három olyan kulcsfontosságú témát tárgyalunk, amelyek meghatározó szerepet játszottak a nők munkásmozgalmi aktivizmusával foglalkozó új történetírásban. Egyúttal alátámasztják azt is, hogy a globális munkástörténet-írás alapvető fogalmi előrelépései nemcsak az Európán kívüli világ „távoli sarkainak” tanulmányozásából származhatnak, hanem gyökerezhetnek az – akár Európára, akár Európán kívülre irányuló – feminista munkástörténeti kutatások hagyományaiban, vitáiban és megújulásában is.

A nők munkaügyi aktivizmusa a férfiak, illetve nők által dominált kontextusok sokaságában

A dolgozó nők aktivizmusának történetét feltáró feminista kutatás túllépett a munkásmozgalom és a nőmozgalmak közötti történelmi választóvonalon, és így hozzájárult egy befogadóbb munkástörténet-íráshoz. Ez a befogadó perspektíva azért fontos, mert a munkásosztálybeli nők mindkét mozgalom szervezésében és akcióiban részt vettek, időnként saját szervezeteik révén. E kutatások elkezdtek feltérképezni e nők aktivizmusát számos különböző típusú szervezeten és intézményen keresztül, bemutattva, hogy ezek hogyan alakultak ki és fejlődtek a különböző történelmi kontextusokban. A dolgozó nők „ügyeik” érdekében mind a mozgalmakban, mind az intézményekben felléptek, amint erre lehetőségük adódott, és aktivizmusuk e mozgalmak és intézmények történelmileg változó körvonalai között fejlődött, miközben hatott is ezekre. Az újabb kutatás, amely átlépte a munkás- és nőmozgalmak, valamint a társadalmi mozgalmakon és intézményeken belüli női társadalmi cselekvés közötti történelmi választóvonalakat, hozzájárult ahhoz, hogy képet kapjunk arról, miképp változott a történelem során a dolgozó nők által tapasztalt lehetőségek skálája, az általuk kifejlesztett

politikai gyakorlatok köre, midőn sorsuk javításáért és céljaik eléréséért küzdöttek.

Amint bemutatottuk, a nők munkával és munkásmozgalommal kapcsolatos aktivizmusa a nyugat- és kelet-európai nő- és gendertörténet központi témája volt az 1970-es, 1980-as években és később is. A feminista munkástörténet-írók feltárták a nők tiltakozásának különböző hagyományait, azt, hogy a fizetett munkások és fizetetlen munkások hogyan vettek részt az ipari vitákban, sztrájkokban és politikai küzdelmekben.³³ A nők – dolgozzanak munkahelyen vagy otthon – még az olyan elszigetelt, férfiak által uralt patriarchális közösségekben is, mint a bányászok világa, a szolidaritás és az informális támogatás változatos hálózatait hozták létre, míg egyes esetekben új politikai identitásokat kovácsoltak a feminizmus és a szocializmus révén.³⁴ Az elmúlt két évtizedben a történészek szisztematikusan kezdték feltárni a nők munkásmozgalmi aktivizmusának transznacionális és nemzetközi dimenzióit.³⁵ Ez az új feminista történetírás azonban marginális maradt mind a kialakuló új munkástörténet-írás, mind a nőmozgalmak és aktivizmusok új történetírása számára.

Bizonyos értelemben az új transznacionális gendertörténet és a globális munkástörténet megismételte a női munkásmozgalmi aktivizmus történelmi marginalizálódását a férfiak által dominált munkásmozgalmi, illetve az osztályokon átívelő női szerveződésekben és aktivizmuson belül. A munkásnők aktivizmusáról szóló ismereteink egyenetlenül fejlődtek. Az első évtizedekben, amikor a munkástörténet-írásról belül igen erőteljesen érvényesült a munkásmozgalom „szűk értelmezése”, a nők és a társa-

³³ Egyebek mellett lásd Jaclyn J. GIER–Laurie MERCIER (eds.): *Mining Women: Gender in the Development of a Global Industry, 1670 to 2005*. Palgrave MacMillan, New York, 2006. 171–180; Rossana ROMANO BARRAGÁN–Leda PAPASTEFANAKI: Women and Gender in the Mines: Challenging Masculinity Through History: An Introduction. *International Review of Social History*, 2020/2. 215–220. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020859019000774>

³⁴ Valerie GORDON HALL: Contrasting Female Identities: Women in Coal Mining Communities in Northumberland, England, 1900–1939. *Journal of Women's History*, 2001/2. 107–131. DOI: <https://doi.org/10.1353/jowh.2001.0049>

³⁵ A releváns tanulmányokat lásd a 6. lábjegyzetben.

dalmi nemek iránt érdeklődő történészek csupán a férfiak által dominált szakszervezetekben és munkásmozgalmakban tárták fel a nők történeteit. Ezzel szemben a dolgozó nők aktivizmusával kapcsolatos legújabb nemzetközi kutatások előtérbe helyezték a női aktivisták független szerveződését, azaz az olyan helyzeteket, amelyekben a munkásnők saját szervezeteket hoztak létre mind az osztályalapú, férfiak által dominált, mind a középosztályokra épülő női szervezetektől függetlenül. Jól példázza ezt a rövid életű Dolgozó Nők Nemzetközi Szövetsége (1919–1924) iránti élénk érdeklődés.³⁶

Ugyanakkor sok még a tennivaló a téren, hogy a nők miképp küzdöttek azért, hogy munkásosztálybeli társaik ügyeit képviseljék mind az egynemű, osztályokon átívelő női szervezetekben és mozgalmakban, mind a kétnemű munkásszervezetekben. A berlini szakszervezeti aktivistáról, Paula Thiedéről (1870–1919) szóló izgalmas új monográfiájában Uwe Fuhrmann – Németország vonatkozásában – azt állítja, hogy „még a »nemek és osztály« vagy a »nők és szakszervezetek« átfogó témáiban is csak néhány idevágó mű született, [...] és a fentiek többsége néhány évtizeddel ezelőtt jelent meg”.

Fuhrmann szerint gyakorlatilag nevetséges, hogy egy „Thiede jelentőségű közszereplő életrajza”, aki szakszervezeti vezető, a magasnyomtatók és litográfiai dolgozók szövetségének elnöke volt hosszú ideig, „sok évtizeden át nem érdemelt [kutatói] figyelmet”.³⁷ E helyzet egyik nyilvánvaló oka az, hogy az új munkástörténet-írás, beleértve annak feminista változatát, arra törekedett, hogy túllépjen „a” klasszikus munkásmozgalom tanulmányozásán – amelyhez a szakszervezeti tagok, például Paula

³⁶ Dorothy Sue COBBLE: A Higher ‘Standard of Life’ for the World: U. S. Labor Women’s Reform Internationalism and the Legacies of 1919. *The Journal of American History*, 2014/4. 1052–1085.

DOI: <https://doi.org/10.1093/jahist/jau005>; Lara VAPNEK: The 1919 International Congress of Working Women. *Transnational Debates on the ‘Woman Worker. Journal of Women’s History*, 2014/1. 160–184.

DOI: <https://doi.org/10.1353/jowh.2014.0015>

³⁷ Uwe FUHRMANN: „Frau Berlin”: Paula Thiede (1870–1919); *Vom Arbeiterkind zur Gewerkschaftsvorsitzenden*. UVK Verlagsgesellschaft, Konstanz, 2019. 15., 225.

Thiede tartoztak. Hozzátehetjük, hogy az 1960-as és 1980-as évek között, a női felszabadítási mozgalom felemelkedése idején, a gendertörténészek erős érdeklődést mutattak a nők autonóm, azaz egynemű, nem párt- és szakszervezeti szerveződése, illetve aktivizmusa iránt, hátrahagyva a „rég” baloldal hagyományait, beleértve annak szocialista és kommunista válfajait. Ez bizonyos mértékig magyarázza a nők vegyes nemű, hagyományos jellegű, férfias kontextusokban és szervezetekben való részvétele iránti jelenlegi viszonylag csekély érdeklődést. Ugyanakkor a feminista munkástörténet-írók régre visszanyúló vitákat folytatnak a nők „elkülönülő” és vegyes nemű szerveződésének komplex történetéről a szakszervezetek világában és azon túl.³⁸ A viták egyik gyűjtőpontja a férfiak által dominált munkásmozgalomnak és szakszervezeteknek a munkásosztálybeli nők „szeparatizmusával” szembeni, 19. század óta érvényesülő ellenségessége volt.

A legújabb kutatások viszont elkezdték közös elemzési keretben tanulmányozni a nők vegyes és egynemű szerveződését és aktivizmusát „a” klasszikus munkás- és szakszervezeti mozgalmon belül és azon túl, valamint számos más, addig alig tanulmányozott kontextusban. Ez pedig arra int minket, hogy új, átfogó kérdéseket tegyünk fel, és új és nyitott módon tekintsünk azokra: hogyan működtek a férfiak által dominált mozgalmakban és szervezetekben dolgozó nők, hogy előmozdítsák saját ügyeiket? Hogyan akadályozta munkájukat a férfiak által dominált közeg, és hogyan befolyásolták e kontextusok azt, hogy mit tehettek meg és mit nem? Mi volt a munkásosztálybeli nők és szövetségeseik szerepe, amikor „megszállták” a férfiak által uralt munkásmozgalmat, illetve kívülről nyomást gyakoroltak rá, ezzel hosszú távon gender jellegű változásokat idézve elő ebben a mozgalomban és intézményeiben? Milyen következményekkel

³⁸ Dorothy Sue COBBLE: Rethinking Troubled Relations Between Women and Unions: Craft Unionism and Female Activism. *Feminist Studies*, 1990/3. 519–548. DOI: <https://doi.org/10.2307/3178018>; Linda BRISKIN: Union Women and Separate Organizing. In: Linda BRISKIN–Patricia McDERMOTT (eds.): *Women Challenging Unions. Feminism, Democracy, and Militancy*. University of Toronto Press, Toronto, 1993. 89–108. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442683563-007>; Kaye BROADBENT–Michele FORD (eds.): I. m.

járt a nők különféle vegyes és egynemű szerveződése a munkásmozgalmak és a szakszervezetek napirendjének meghatározása és politikájának alakítása szempontjából? A nők külön szerveződése történelmi hullámainak vagyunk-e szemtanúi, vagy van-e olyan hosszú távú tendencia, amelynek következtében a nőknek a munka világán belüli önálló szerveződése elvesztette (legalább részben) jelentőségét, nem utolsósorban a nők által a férfiak uralta munkásmozgalmakra és intézményekre sikeresen gyakorolt nyomás következtében? Vannak-e fontos hosszú távú trendek és minták arra vonatkozóan, hogy a nők munkásmozgalmi aktivizmusa hogyan kívánta összeegyeztetni a gender- és osztálykérdéseket, és ha igen, mik ezek?

Itt nagy változatosságot találunk a kontextustól és a szervezeti formáktól függően, amelyek magukban foglalták a nagyobb, férfiak által dominált mozgalmakon belüli külön női platformokat, de nem korlátozódtak azokra. Kezd kirajzolódni a női munkásszerveződés és -aktivizmus történetének globális térképe.³⁹ Ez azt sugallja, hogy jóval 1945 utánig a nők láthatósága és befolyása a férfiak által dominált közegekben csak lassan nőtt. A női aktivisták legnehezebb küzdelmei két témakör körül bontakoztak ki. Egyrészt a nők hátrányos megkülönböztetése a munka világában makacs tényezőnek bizonyult, és ez újabb és újabb harcokat váltott ki. Másrészt, mivel a kizárólag a nők számára relevánsnak ítélt politikai ügyeket sokan a társadalomban és a politikában minduntalan kevésbé fontos, másodrangú kérdésnek tekintették, a női aktivistáknak újra és újra vissza kellett térniük az ezzel kapcsolatos problémákra. Ez utóbbi magában foglalta az anyasággal kapcsolatos kérdéseket, vagy a nők szakképzését. Ugyanakkor az 1960-as évekig tartó időszakra irányuló új kutatások megkérdőjelezték azt a sokak által elfogadott dogmát, miszerint a férfiak által dominált szakszervezetekben a nők csak korlátozott cselekvési lehetőségekkel rendelkeztek, hangsúlyozva, hogy a nők részvétele bírhatott befolyással annak

³⁹ A szocialista és anarchista kontextusok globális áttekintéséről lásd Susan ZIMMERMANN: *Socialism, Gender, and Women's Emancipation*. In: Marcel VAN DER LINDEN (ed.): *The Cambridge History of Socialism*. II., Cambridge University Press, Cambridge, 2022. 639–663. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108611107.030>

ellenére is, hogy a nemi hierarchiák és hatalmi viszonyok a közelmúltig alapvetően nem változtak.

Úgy tűnik, hogy az 1970-es évektől kezdve, az új nőmozgalom korszakában a változó politikai konstelláció megmozgatta az állóvizet. A nők új autonóm aktivizmusa az 1970-es évektől kezdve erős és sokrétű hatást gyakorolt a genderpolitikákra és a nők szerveződésére a szakszervezeteken és más, férfiak által dominált intézményeken belül a munka világában.⁴⁰ Az autonóm nőmozgalomnak ilyenfajta eredményessége, vagy legalábbis az, hogy a nők „autonóm” szerveződése láthatóvá és érezhetővé vált, új jelenség volt a munkásmozgalom történetében, és tartós következményekkel járt. Arra törekedve, hogy a nők munkahelyekkel kapcsolatos aktivizmusának és politikai fellépésének történetét a nem demokratikus társadalmakban is figyelembe vegyék, olyan árnyalt beszámolók kezdtek megjelenni, amelyek eme aktivizmus kapcsán azokat a kontextusokat is tárgyalják, amelyekben a munka világa „az államba költözött”. Itt a nők egyszerre igyekeztek az államon belül, az állam mellett, illetve az állam ellenére javítani a nők helyzetén. Egy spanyol tárgyú, a Franco-rezsimben és az átmeneti időszakban (1964–1981) a női dolgozók és a munkásbizottságok (*Comisiones Obreras*) közötti kapcsolatot feldolgozó inspiratív tanulmányban Nadia Varo Moral a *Comisiones Obreras*-ban való női részvétel által létrejött feszültségeket és a tagság nőket megkülönböztető mintáit vizsgálta. Moral szerint a nők szakszervezeti szerepvállalásának mintái és az idővel változó harciasságuk a munkaerőpiac nemi szegregációjának, valamint a Franco-ellenes politikai pártokkal és a feminista mozgalommal való kapcsolatuk függvényében magyarázhatók.⁴¹ Az államszocialista Magyarország eseté-

⁴⁰ Anna FRISONE: Trade Union Feminism in Lyon: *Commissions-femmes* as Sites of Resistance and Well-being in the 1970s. In: Eloisa BETTI–Leda PAPASTEFANAKI–Marica TOLOMELLI–Susan ZIMMERMANN (eds.): I. m. 277–297. DOI: <https://doi.org/10.1515/9789633864425-016>

⁴¹ Nadia VARO MORAL: Women and the Labor Movement under a Dictatorship: *Comisiones Obreras* (Workers' Commissions) in Greater Barcelona during Franco's Dictatorship and the Transition to Democracy (1964–1981). In: Eloisa BETTI–Leda PAPASTEFANAKI–Marica TOLOMELLI–Susan ZIMMERMANN (eds.): I. m. 81–101. DOI: <https://doi.org/10.1515/9789633864425-007>

ben Susan Zimmermann azt vizsgálta, hogy azok a magyar női szakszervezeti funkcionáriusok, akik egy felülről lefelé irányuló rétegzett hatalmi rendszerben, más kontextusokhoz képest, nagy felelőséget vállaltak a női munkaerő ügyeiért, miképp léptek fel saját érdekeiknek és a női munkaerő általuk feltérképezett és definiált érdekeinek képviselőiként.⁴²

Lendületben a nők: cselekvőképességük, illetve cselekvési lehetőségeik és az aktivizmus közötti viszonyoknak az újragondolása

A nők és más alávetett csoportok cselekvési lehetőségeinek konceptualizálása kulcsszerepet játszott azokban a vitákban, amelyek célja az volt, hogy meghaladják azt a gyakran hamisán általánosított logikát, amely áthidalhatatlan ellentétet feltételez egyrészt a nők társadalmi mozgalmakban, másrészt közintézményekben való részvétele között. A nők cselekvőképessége, illetve cselekvési lehetőségei, régóta foglalkoztatja azokat a genderkutatókat, akik a nők azon aktivizmusát tanulmányozzák, amely arra irányul, hogy társadalmi változásokat érjenek el és javítsanak saját helyzetükön, valamint alávetett csoportjuk pozícióján. A genderelmélet és -történelem túllépett azon a leegyszerűsítésen, miszerint az elnyomás tapasztalata vagy a kialakuló elnyomástudat „automatikusan” olyan „cselekvőképességet” hoz létre, amely lehetővé teszi, hogy az egyének és csoportok fellépjenek a társadalmi változások érdekében.⁴³ Ezzel együtt folytatódik az arról szóló vita, hogy mi következik ezután a felismerés után. Hasznos lehet számunkra az emberi cselekvőképesség tágran értelmezett elméleti fogalma: „a társadalmi szerepvállalás időbelileg beágyazott folyamata, amelyet a múlt

⁴² Susan ZIMMERMANN: 'It Shall Not Be a Written Gift, But a Lived Reality: Equal Pay, Women's Work, and the Politics of Labor in State-Socialist Hungary, Late 1960s to Late 1970s. In: Marsha SIEFERT (ed.): *Labor in State-socialist Europe: Contributions to a Global History of Work*. CEU Press, Budapest–New York, 2020. 337–372. DOI: <https://doi.org/10.1515/9789633863381-017>

⁴³ Lois McNAY: Agency. In: Lisa DISCH–Mary HAWKESWORTH (eds.): *The Oxford Handbook of Feminist Theory*. Oxford University Press, New York, 2016. 39–60. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199328581.013.2>; Claudia LEEB: *Power and Feminist Agency in Capitalism: Toward a New Theory of the Political Subject*. Oxford University Press, New York, 2017.

DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190639891.001.0001>

formál (a rögzült aspektusok révén), de a jövő (mint alternatív lehetőségek elgondolásának képessége) és a jelen (mint a múltbeli szokásoknak és jövőre vonatkozó elképzeléseknek a pillanat eshetőségein belüli kontextusba helyezésének képessége) felé is irányul”.⁴⁴ Egy ilyen megközelítés segíthet túllendülni azon a hosszú és ellentmondásos vitán, amely egyrészt arról szól, hogy a cselekvőképesség hogyan kötődik olyan dimenziókhoz, mint az egyéniség, a motiváció, az akarat, a céltudatosság, a szándékosság, a választás, a kezdeményezés, a szabadság és a mérlegelés, másrészt arról, hogy a cselekvőképességet milyen mértékben korlátozzák a struktúrák, a hatalmi viszonyok és a nemek közötti viszonyok. Más szavakkal, túlléphetünk-e a cselekvőképesség, illetve cselekvési lehetőség dichotóm felfogásán, amely azt egyszerűen a passzivitás vagy az adott körülményekhez, intézményi struktúrákhoz és a meglévő társadalmi rendhez való alkalmazkodás ellentétéként tekinti.

Bizonyos ideig a nyugati demokráciák és liberális rendszerek voltak a női cselekvőképesség felderítésének és definiálásának kiváltságos terepei. Ennek egyik fontos oka a nyugati tapasztalatokat, sőt nyugati fogalmakat és „értékeket” privilegizáló tudományos torzítás volt.⁴⁵ A (hosszú ideig, különösen a nyugati világban szűk) térbeli látókör kiszélesedésének és a Nyugat-központú feminista megközelítéseket megkérdőjelező koncepciók térnyerésének köszönhetően – amely az ENSZ első Nők Világkonferenciájának és a nem kormányzati szervezetek azzal párhuzamosan zajló 1975-ös mexikóvárosi konferenciájának⁴⁶ összefüggésében kapott lendületet – azt láthatjuk, hogy egyre inkább tudatosulnak a női aktivizmus összefonódásai a sokszínű társadalmi, kulturális, nemi és faji kontextusokkal

⁴⁴ Mustafa EMIRBAYER–Ann MISCHÉ: What Is Agency? *American Journal of Sociology*, 1998/4. 963. DOI: <https://doi.org/10.1086/231294>

⁴⁵ Francisca de HAAN: Continuing Cold War Paradigms in Western Historiography of Transnational Women’s Organisations: The Case of the Women’s International Democratic Federation (WIDF). *Women’s History Review*, 2010/4. 547–573. DOI: <https://doi.org/10.1080/09612025.2010.502399>

⁴⁶ Jocelyn OLCOTT: *International Women’s Year. The Greatest Consciousness-Raising Event in History*. Oxford University Press, Oxford, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780195327687.001.0001>

és társadalmi-politikai rendszerekkel. Ez lehetővé tette, hogy a genderkutatók, így a gendertörténészek is, olyan fogalmakat dolgozzanak ki, amelyek segítenek meghaladni a korábban me-revnek tételezett választóvonalakat az alulról szerveződő és az intézményi cselekvés, a progresszív változások elindítóinak tar-tott társadalmi mozgalmak valamint az egyenlőtlenséget, illetve alárendeltségi viszonyokat őrző, illetve a progresszív társadalmi cselekvést lehetővé tevő és elnyomó társadalmi rendszerek kö-zött.⁴⁷ Ennek következtében a női cselekvőképesség hosszú 20. századbeli különféle mintájával szembeni árnyaltabb és ugyan-akkor reflektívabb és kevésbé normatív tudományos attitűdök révén mód nyílt annak mélyebb megértésére, hogy a nők miként szembesültek a sokféle strukturális és kulturális kerettel a min-dennapi életükben, ideértve mind a korlátokat, mind a lehetősé-geket. Úgy tűnik, kulcsfontosságú annak tanulmányozása, mi-képp határozták meg alapvető módon a nők cselekvőképességét és cselekvési lehetőségeit a történelmileg változó körülmények.⁴⁸

Az eurocentrizmust ért koncepcionális kihívások, a hideg-háborús paradigmák bukása és a posztkoloniális, kulturális és egyéb „fordulatokra” reagáló globális történelem felemelkedé-se lehetővé tették, vagy legalábbis megkönnyítették azt, hogy a nemzetközi közösség világszerte jelentősen kiszélesítse kutatási kontextusai horizontját, új kérdéseket tegyen fel, és új megköze-lítésekkel kísérletezzon. A nem nyugati országokban a feminiz-musról és a nők cselekvőképességéről és cselekvési lehetősége-iről szóló tanulmányok lehetővé tették a fogalmak és kategóri-ák kiszélesítését azzal a céllal, hogy a női cselekvőképesség és aktivizmus megfelelően inkluzív munkadefinícióihoz jussanak el. Ez a kutatás olyan különböző kérdésekkel foglalkozott, mint a nők által vezetett kampányok, tiltakozások és akciók, ame-lyek a munkás- vagy államszocialista államok apparátusán be-

⁴⁷ Laure BERENI–Anne REVILLARD: Movement Institutions: The Bureaucratic Sources of Feminist Protest. *Politics & Gender*, 2018/3. 407–432. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1743923X18000399>

⁴⁸ Lynn M. THOMAS: Historicising Agency. *Gender & History*, 2016/2. 324–339. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12210>

lül bontakoztak ki,⁴⁹ vagy a női cselekvőképesség fogalmának újragondolása a muszlim társadalmakban és környezetben.⁵⁰ Eredeti vita alakult ki az „állami feminizmus” fogalma körül; ennek keretében a „progresszív-szociáldemokrata” államokban, elsősorban Skandináviában az úgynevezett „femokratákat”⁵¹ be kell illeszteni a női aktivizmus és a gendermeghatározottságú társadalmi mozgalmak kibővített koncepciójába. Ez a koncepció hasznos lehet például az államszocialista országok szakszervezeti aktivizmusában részt vevő nők tanulmányozásában is.⁵²

Számos további ígéretes fogalmi eszköz létezik a női munkavállalók társadalmi cselekvésének tanulmányozására a nem liberális (és azon túli) rendszerekben működő hivatalokban és a gyárakban. Ezeket a fogalmi eszközöket nem a nő kutatásban dolgozták ki, és nem is alkalmazták eddig szisztematikusan e területen. Említhetnénk például Alf Lüdtke *Eigen-Sinn*-ről szóló tanulmányait,⁵³ valamint James Scott elképzelését az alárendelt csoportok által alkalmazott rejtett „átköltözésekről” és

⁴⁹ Natalia JARSKA: *A Patriarchal Marriage? The Women's Movement and the Communist Party in Poland (1945–1989)*. *Kwartalnik Historyczny* (English language edition), 2018/2. 7–37.

DOI: <https://doi.org/10.12775/KH.2018.125.SI.1.01>

⁵⁰ Sirma BILGE: *Beyond Subordination vs. Resistance: An Intersectional Approach to the Agency of Veiled Muslim Women*, *Journal of Intercultural Studies*, 2010/1. 9–28. DOI: <https://doi.org/10.1080/07256860903477662>

⁵¹ Szakemberek, akik állami, illetve nemzetközi vagy más hivatalos szervezetekben képviselik a nők, illetve a társadalmi nemek ügyeit.

⁵² Whang ZHENG: *Finding Women in the State. A Socialist-Feminist Revolution in the People's Republic of China (1945–1964)*. University of California Press, Oakland, 2016.

DOI: <https://doi.org/10.1525/california/9780520292284.001.0001>

⁵³ Alf LÜDTKE: *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Ergebnisse Verlag, Hamburg, 1993. Míg Lüdtke részletesen tanulmányozta a maskulinitás szerepét a férfiak „Eigen-Sinn-cselekvésében”, a nőkre vonatkozóan nem végzett párhuzamos vizsgálatot. Mark PITTAWAY ezt a koncepciót használta a férfi szakmunkások tanulmányozására az 1950-es évek Magyarországon, és felhívta a figyelmet a képzettség és a férfi nem relevanciájára. Mark PITTAWAY: *From the Vanguard to the Margins: Workers in Hungary, 1939 to the Present*. Brill, Leiden, 2014.

DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004270329>

„infrapolitikáról”, amelyek „a domináns hatalommal szembeni, annak háta mögött megszólaló kritikát” testesítik meg.⁵⁴

Az *Eigen-Sinn* koncepciója arra összpontosít, hogy a munkavállalók ragaszkodnak a saját közös felfogásukhoz és viszonyulásukhoz azokkal a hatalmi struktúrákkal kapcsolatban, amelyeknek alá vannak vetve.⁵⁵ Thomas Lindenberger szerint ez segíthet megmagyarázni – bár nem elégséges magyarázat önmagában – mind a lázadást, mind a lázadás hiányát. Célja, hogy megragadja azokat a cselekvési módokat, amelyek nem redukálhatók ellenállásra, alkalmazkodásra vagy bármire a társadalmi és politikai cselekvés e két klasszikus pólusa között. Miközben tehát az *Eigen-Sinn* alapú cselekvés hozzájárul a munkahelyi uralom rendszerének működéséhez, egyidejűleg homokszemet is jelent a kizsákmányoló gépezet fogaskerekei között, és jelzi az uralom határait.⁵⁶ A koncepció tehát rámutat arra, hogy szélesebbre kell vonnunk annak körét, mi számít politikainak, és emellett segít újragondolni, hogyan ragadjuk meg fogalmilag a munkahelyekhez kötődő társadalmi cselekvés és cselekvőképesség kérdéseit.

A nők 20. századbéli munkahelyekkel kapcsolatos aktivizmusának tanulmányozása nagyban előmozdíthatja ezeket a vitákat. Ez az időszak egybeesik az ipari munka felemelkedésével és globális uralmával, amely sok helyen éles szerepmegosztást eredményezett, vagy megváltoztatta a már meglévő szerepeket, és megerősítette a nemi sztereotípiákat – gyakran ellentétes hatással a nők nyilvánosságbeli fellépési lehetőségeire. Ugyanakkor a magánszférát a nők (politikailag következtlen) fellépésének helyszínéeként tételezték.⁵⁷

⁵⁴ James SCOTT: *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press, New Haven, CT, 1990. Az idézet: xii.

⁵⁵ A fogalomról magyarul lásd MAJTÉNYI György: „Ön-fejűség” – a „másik” Németország történelme. *Aetas*, 2003/1. 142–148.

⁵⁶ Itt Thomas Lindenberger találó gondolatmenetét követjük a fogalomról és annak történelmi genealógiájáról: Thomas LINDENBERGER: *Eigen-Sinn, Herrschaft und kein Widerstand*. Version: 1.0. *Docupedia-Zeitgeschichte*, September 2, 2014. Forrás: <http://docupedia.de/zg/Eigensinn>.

⁵⁷ Egy kezdeti kísérlet ezen és a kapcsolódó meglátások globális perspektívából való újragondolására, amely azonban a női munka történetének Európán kívüli helyszíneiről szólva egy (implicit módon eurocentrikus) kulturalista megkö-

Mégis, bár a nők – mint tudjuk – marginalizálódtak, egyáltalán nem voltak kizárva azokból a munkaerő-piaci és a termelési rendszerekből, amelyek erőteljesen támaszkodtak az általuk kínált olcsó és nagymértékben kizsákmányolható munkaerőre. A munka világa így tehát kulcsfontosságú kontextussá vált a női cselekvőképesség kibontakozása szempontjából. Ráadásul a dolgozó nők gyakran a munkaerőpiac kiterjedt periferiáin találták magukat. A „múlt által (a habitus aspektusában) meghatározott társadalmi cselekvés” formáira támaszkodva a nők itt megpróbálták megtalálni a helyüket a férfiak által dominált szakszervezetekben, vagy amikor nem vették fel őket, vagy nem volt esélyük képviselőt találni, külön női szakszervezeteket alapítottak, gyakran a meglévő szerveződések mintáit követve.

Ezek és más női munkásmozgalmi aktivisták soha nem csupán öröklött szokások és cselekvési módok mentén léptek fel. Aktivizmusuk egyúttal „a jövő (mint alternatív lehetőségek elképzelésének képessége) és a jelen (mint a múltbeli szokások és jövőbeli projektek kontextualizálásának képessége adott pillanatban) felé irányult”.⁵⁸ A női munkavállalók a magukat munkásállamként definiáló kelet- és délkelet-európai rezsimekben csak korlátozott mértékben kerültek szóba azokban a nagyobb vitákban, amelyek arról szóltak, hogy miként lehet fogalmilag és történetileg meghatározni a lakosság és az aktivisták cselekvési lehetőségeit és önrendelkezését az államszocialista társadalmakban.⁵⁹ Ezekben a vitákban, amennyiben mégiscsak a nőkre összpontosítottak, fontos szerepet játszottak a női szervezetek (nem-

zelítéshez kötött: Alice KESSLER-HARRIS: Reframing the History of Women’s Wage Labor: Challenges of a Global Perspective. *Journal of Women’s History*, 2004/4. 186–206. DOI: <https://doi.org/10.1353/jowh.2004.0013>

⁵⁸ Mustafa EMIRBAYER–Ann MISCHÉ: I. m. 963.

⁵⁹ A női munkások cselekvőképességéről, cselekvési lehetőségeiről új perspektívákat felvázoló úttörő munkák közül: Donna HARSCH: *Revenge of the Domestic: Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 2007. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691190402>; Malgorzata FIDELIS: *Women, Communism, and Industrialization in Postwar Poland*. University of Illinois, Chicago, 2010.

zeti és nemzetközi kontextusban) és a mindennapi élet.⁶⁰ Rory Archer a nők munka- és életkörülményeinek javítására irányuló stratégiákat és küzdelmeket vizsgálta a jugoszláviai szocializmusban. Miközben tisztában van azzal, hogy e társadalmi berendezkedésben a munkásokra szigorú szabályok vonatkoztak a társadalmi viselkedés és a munkahelyi szervezeti formák terén, a tanulmány megkérdőjelezi, hogy a cselekvőképesség fogalmára csupán mint a „társadalmilag szervezett cselekvés folyamatára” tekintsünk. Rámutat azokra a kevésbé formális tevékenységekre és stratégiákra, amelyeket a nők munkahelyi jólétének biztosítása érdekében alkalmaztak. Sok esetben a nők egyénileg jártak el, és nem vették igénybe a jugoszláv öngazgatás vagy pártszervezetek intézményeit.⁶¹

Bár kifogásolható, hogy az egyéni fellépést a munkával kapcsolatos aktivizmus egyik formájának tekintsük, Archer tanulmánya rámutat a nem formális aktivizmus kiszámíthatatlan használatára még az olyan rendszerekben is, ahol a munkakapcsolatok meglehetősen szigorúan szervezett társadalmi kontroll és irányítás mellett működtek. Paradox módon úgy tűnik, hogy Jugoszlávia esetében, ahol a társadalmi rend a kollektivizmus elsőbbségének elképzelésén alapult, a nők akkor jutottak el a kollektív cselekvőképesség bizonyos formáihoz, amikor a szocialista állam szervezett struktúráin kívül cselekedtek.

Női aktivisták életrajzai

Ahogy arra az elmúlt évtizedekben egyre több, különböző kutatási területen születő tanulmány rámutatott: az egyes életrajzok jelentősen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy jobban megértsük

⁶⁰ Például “Ten Years After: *Communism and Feminism Revisited*”. Forum. Ed. Francisca DE HAAN. Továbbá: Kristen GHODSEE–Krassimira DASKALOVA–Magdalena GRABOWSKA–Jasmina LUKIC–Chiara BONFIGLIOLI–Raluca Maria POPA–Alexandra GHIT, *Aspasia: The International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women’s and Gender History*, 2014/1. 102–168. Forrás: <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/aspasia/10/1/asp100107.xml> (Letöltve: 2022. 07. 29.).

⁶¹ Rory ARCHER: Inside the Factory, Outside the Party-state: The Agency of Yugoslav Women Workers in Late Socialism (1976–1989). In: Eloisa BETTI–Leda PAPANASTEFANAKI–Marica TOLOMELLI–Susan ZIMMERMANN (eds.): I. m. 167–185. DOI: <https://doi.org/10.1515/9789633864425-011>

a nők mint csoport politikai aktivitásának történetét.⁶² A világ különböző pontjain élt női aktivisták életrajzait tanulmányozva⁶³ láthatóvá válik a helyi és a globális közötti kapcsolat relevanciája.⁶⁴ A globális és transznacionális élet fogalma⁶⁵ például, amelyet a kereskedők, misszionáriusok és birodalmi tisztviselők tanulmányozása nyomán vezettek be, hasznosnak bizonyult a nemzeti és nemzetközi szervezetekhez tartozó női életutak tanulmányozásában is, különösen a baloldali politikai miliőhöz tartozók,⁶⁶ valamint a migráns női munkavállalók esetében.⁶⁷ A szubaltern nők tapasztalatait és fellépését előtérbe helyező, vagy a Globális Délre összpontosító tanulmányok döntően hozzájárultak egy decentralizált globális perspektíva kialakítá-

⁶² Lásd például: Kathryn Kish SKLAR–Thomas DUBLIN (eds.): *Women and Social Movements, International. 1840 to Present*. Database, Alexander Street Press and ProQuest Company; Francisca DE HAAN–Krassimira DASKALOVA–Anna LOUTFI (eds.): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. CEU Press, Budapest, 2006. DOI: <https://doi.org/10.1515/9786155053726>; Françoise THEBAUD: I. m. 58–59., 71–78. Egy úttörő tanulmány a biográfiai megközelítésre a nőtörténetírásban: Eleni VARIKAS: L'approche biographique dans l'histoire des femmes. *Les Cahiers du GRIF*, 1988/37–38. 41–56. DOI: <https://doi.org/10.3406/grif.1988.1754>

⁶³ Francisca DE HAAN–Margaret ALLEN–June PURVIS–Krassimira DASKALOVA (eds.): *Women's Activism: Global Perspectives from the 1890s to the Present*. Routledge, London, 2013. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203081143>

⁶⁴ Clare MIDGLEY–Allison TWELLS–Julie CARLIER (eds.): *Women in Transnational History. Connecting the Local and the Global*. Routledge, New York, 2016.

⁶⁵ Brice COSSART: *Global Lives: Writing Global History with a Biographical Approach*. *Entremons. UPF Journal of World History*, 2013/5. Forrás: <https://www.raco.cat/index.php/Entremons/article/view/266751> (Letöltve: 2021. 04. 18.).

⁶⁶ Lásd az alábbi mű nőkről szóló fejezetét: Brigitte STUDER: *The Transnational World of the Cominternians*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015; és legújabban a Komintern férfi és női tagjairól: Brigitte STUDER: *Reisende der Weltrevolution: Eine Globalgeschichte der Kommunistischen Internationale*. Suhrkamp, Berlin, 2020.

⁶⁷ Donna R. GABACCIA–Franca IACOVETTA (eds.): *Women, Gender, and Transnational Lives: Italian Workers of the World*. Toronto University Press, Toronto, 2002. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442683594>; Huping LING: *Surviving on the Gold Mountain: A History of Chinese American Women and their Lives*. State University of New York Press, New York, 1998.

sához.⁶⁸ Lenyűgöző kutatás folyt arról, hogy az elnyomott kisebbségi közösségekhez tartozó női aktivisták, mint például az új-zélandi maorik, hogyan próbálták előmozdítani egyszerre a közösség egészének érdekeit, illetve az e közösségeken belüli nők érdekeit helyi, nemzeti és nemzetközi környezetben. Ennek során ezek az aktivisták többek között a saját közösségeiken belüli „genderpolitikával kapcsolatos beszédpozícióikat [...] más ügyek és az adott hallgatóság nyomására” váltogatták.⁶⁹ Ezek az összetett stratégiák és célok jól megragadhatók, ha arra összpontosítunk, hogy az egyes szereplők hogyan egyeztetették össze és váltogatták az uralom különböző tengelyei elleni küzdelmüket írásaikban és tetteikben.

Ugyanez igaz a nők munkahelyi aktivizmusának történetére is, ahol a nőknek össze kellett egyeztetniük a férfidominancia kritikáját azon munkásosztálybeli közösségen belül (és túl), amelyhez tartoztak vagy amellyel azonosultak, ugyanezen elnyomott közösségek védelmével és oltalmával. A baloldali női aktivisták rendre vagy olyan férfiak által dominált munkásmozgalmi szervezetekben és hálózatokban mozogtak és fejtették ki aktivizmusukat, ahol minduntalan az osztályérdekeket emelték az első helyre, vagy olyan osztályokon átívelő női szervezetekben és hálózatokban, amelyekben a nemi érdekek kerültek előtérbe. Suzanne Franzaway és Mary Margaret Fonow meggyőzően érveltek amellett, hogy e baloldali nők aktivizmusa „hidat” képezett e különböző társadalmi mozgalmak között,⁷⁰ még akkor is, ha ezeknek a nőknek a helyzete, akik egyidejűleg voltak aktívak a

⁶⁸ Clare ANDERSON: *Subaltern Lives: Biographies of Colonialism in the Indian Ocean World, 1790–1920*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139057554>; Tonio ANDRADE: A Chinese Farmer, Two African Boys and a Warlord: Toward a Global Microhistory. *Journal of World History*, 2010/4.; Marcia C. SCHENCK–Jiyoona KIM: A Conversation about Global Lives in Global History: South Korean Overseas Travelers and Angolan and Mozambican Laborers in East Germany during the Cold War. *L'Atelier du Centre de recherches historiques*, 2018/18. DOI: <https://doi.org/10.4000/acrh.8113>

⁶⁹ Patricia GRIMSHAW–Hannah LONEY: The Local and the Global in Women's Organizing in the Pacific Region, 1950s–1990s. In: Clare MIDGLEY–Allison TWELLS–Julie CARLIER (eds.): I. m. 163–179. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315626802-9>

⁷⁰ Suzanne FRANZWAY–Mary Margaret FONOW: I. m.

híd mindkét oldalán, bizonytalan maradt és továbbra is ki voltak téve mindkét mozgalom alárendeltségükre törekvő politikájának.

Az egyén szerepének feltérképezése fontosnak bizonyult azon szervezetekkel kapcsolatos ismereteink bővítésében is, amelyekhez tevékenységükkel hozzájárultak. Ugyanakkor a férfi és női tagsággal egyaránt rendelkező szervezetekhez tartozó egyes nők életútjának rekonstruálása lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük a nők szerepeit és lehetőségeit ezekben a férfiak által dominált közösségekben – különösen a szakszervezetek és a munkásmozgalmi szervezetek esetében. A nők ezekben jelentős szerepet játszottak mint tisztségviselők és aktivisták, ám ez a hozzájárulásuk gyakran rejtve maradt, vagy figyelmen kívül hagyták azt. Az életrajzi írások révén e (historiográfiai) marginalizáció korrigálható. Még a 20. században sajátos műfajként megjelenő munkásmozgalmi életrajzi lexikonokban is – mind nemzeti, mind nemzetközi szinten – hagyományosan kevés figyelmet kaptak a nők a munkásmozgalmi vezetők és aktivisták között.⁷¹ Ezek a referenciamunkák tehát reprodukálták a női munkásmozgalmi aktivisták történelmi marginalizálódását és láthatatlanságát. A legutóbbi időkben azonban néhány kollektív szerkesztői projekt valamelyest változtatott ezen a helyzeten, és életrajzi lexikonok készültek női aktivistákról, valamint a férfiak által dominált szakmákban (például a tudományban) dolgozó nőkről.⁷²

Az életrajzi megközelítés ahhoz is segítséget nyújt, hogy láthatóvá váljanak azok a női munkavállalók, akik aktívak voltak az ipari konfliktusok és a munkások mozgósításának frontvonalában, és munkavállalói, valamint szociális jogokat követeltek a nők számára. A dolgozó nők történetéhez kapcsolódó sztereotípiát, miszerint a nők kevésbé vesznek részt sztrájkokban,

⁷¹ Lásd például Thomas A. LANE (ed.): *Biographical Dictionary of European Labor Leaders*. Greenwood Publishing Group, Westport, CT, 1995, valamint ezt az online kollektív projektet: Biographical Archive of the Labor Movement. Forrás: <https://archiviobiograficomovimentooperaio.it/> (Leöltve: 2021. 04. 17.).

⁷² Francisca DE HAAN–Krassimira DASKALOVA–Anna LOUTFI (eds.): I. m.; Joyce HARVEY–Marilyn OGILVIE (eds.): *The Biographical Dictionary of Women in Science: Pioneering Lives from Ancient Times to the Mid-Twentieth Century*. Routledge, London–New York, 2000; Valeria BABINI–Simili RAFFAELLA (eds.): *More than Pupils: Italian Women in Science at the Turn of 20th Century*. Olschki, Florence, 2007.

gyűléseken, illetve gyár- és földfoglalásokban, megingatták az elsődleges forrásokon – többek között az emlékiratokon és az interjúkon – végzett kutatások.⁷³ Az effajta kutatások nemcsak a nők munkahelyi tevékenységeinek kontextusával és eredményeivel kapcsolatban tartalmaznak részletes információkat, hanem segítenek megérteni az aktivisták szubjektív és személyes álláspontjait és megközelítéseit is, amelyek viszont rendkívül fontos szerepet játszottak cselekvésük alakulásában.⁷⁴ Például a nők férfiak által uralt munkahelyeken végzett tevékenységének és tapasztalatainak életrajzuk prizmáján keresztüli tanulmányozása a nők változatos körülményekre adott akcióinak és reakcióinak sokszínű történetét rajzolja ki. Ez magában foglalja például a cselekvés hiányát, a munkások bizonyos rétegeinek kirekesztését a csoporton belüli szolidaritáson keresztül, vagy a férfiak, illetve a munkáltatók hatalmával szembeni nyílt ellenállást.

A férfi és női munkások, valamint a munkásosztálybeli és nem munkásosztálybeli nők közötti rivalizálás olyan hosszú távú történelmi tényező volt, amely egyrészt akadályozta a szolidaritást, másrészt marginalizálta a női munkásvezetőket. A történelmi életrajzkutatás segíthet felmutatni a nők egyéni és kollektív szerepvállalásainak eseteit ilyen körülmények között, ezzel is hozzájárulva a sztereotip értelmezések meghaladásához. Isidora Grubački egyik legújabb tanulmánya azt elemzi, hogy a vidéki nők munkája milyen nagy jelentőséggel bírt a feministák és a női aktivisták számára az 1930-as évek Jugoszláviájában. Darinka Lacković életének és munkásságának feldolgozása egy női aktivista szerepére világít rá, aki a két világháború közötti Jugoszláviában a parasztlányok és -asszonyok számára szervezett iskolát; és bemutatja, milyen hatással járhat egy elkötelezett

⁷³ Egyebek mellett lásd Daniel ARMOGATHE (ed.): *Jeanne Bouvier: Mes mémoires. Une syndicaliste féministe, 1876–1935* [Jeanne Bouvier: Emlékirataim. Egy feminista szakszervezeti tag, 1876–1935]. La Découverte/Maspero, Paris, 1983; Maria TAMBOUKOU: *Gendering the Memory of Work: Women Workers' Narratives*. Routledge, London, 2016. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315731537>

⁷⁴ Luisa PASSERINI: A Memory for Women's History: Problems of Method and Interpretation. *Social Science History*, 1992/4. 669–692. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0145553200016692>; Luisa PASSERINI: *Memory and Utopia: The Primacy of Intersubjectivity*. Equinox, London, 2007.

személy munkája. Lacković és köre felfogását Grubački a fiatal kommunisták egy csoportjának az úgyszintén paraszti sorban élő nők munkáját és nevelését megcélzó aktivizmusa mellé illeszti, és azt állítja, hogy mindkét csoport egyaránt támogatta a mezőgazdaságban dolgozó nők szerepvállalását, de radikálisan különböztek abban, ahogyan elképzelték ezeknek a nőknek az oktatását.⁷⁵

Epilógus járvány idején

E tanulmány írásának és megjelenésének idején a világ mély és kiszámíthatatlan gazdasági válságon és átalakuláson megy keresztül a koronavírus-járvány következtében. 2020-ban „példátlan méretű globális foglalkoztatásvesztés történt [...] 2019-hez képest 114 millió munkahely szűnt meg. A foglalkoztatásvesztés arányaiban súlyosabban érintette a nőket (5%), mint a férfiakat. [...] A válság során a nők minden régióban a férfiaknál nagyobb valószínűséggel válnak gazdaságilag inaktívvá, azaz esnek ki a munkaerőpiacról”.⁷⁶ 2022 májusában a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) arról számolt be, hogy „a gazdaság talpra állásával nem csökkent a nemek közötti különbség a foglalkoztatásban ledolgozott órák tekintetében, amely már a válság előtt is jelentős volt, hanem tovább nőtt. Míg a magas jövedelmű országokban történt némi előrelépés e téren, a nők globálisan jelenleg heti 18,9 munkaórát dolgoznak, ami mindössze 57%-a a férfiak átlagos munkaóra-mennyiségének (33,4 óra). [...] Az informális munkahelyek száma 2020 második negyedévében, a válság csúcspontján 20%-kal zuhant, ami kétszerese a rendes munkaszerződéssel foglalkoztatottak körében tapasztaltnak. Az infor-

⁷⁵ Isidora GRUBAČKI: Women Activists' Relationship to Peasant Women's Work in Yugoslavia in the 1930s. In: Eloisa BETTI–Leda PAPASTEFANAKI–Marica TOLOMELLI–Susan ZIMMERMANN (eds.): I. m. 211–233.
DOI: <https://doi.org/10.1515/9789633864425-015>

⁷⁶ ILO Monitor COVID-19 Seventh Edition. Updated Estimates and Analysis. January 25, 2021.

Forrás: <https://ilostat.ilo.org/topics/covid-19/>. (Letöltve: 2021. 04. 09.).

mális foglalkoztatáson belül pedig a nőket súlyosabban érintette a válság, mint a férfiakat.”⁷⁷

A válság tehát mindenki számára drámai volt, de különböző formákban és mértékben. Ha figyelembe vesszük, hogy a nők számára milyen kritikus fontosságú a fizetett munkában való részvétel – hiszen ez az egyik fő terület, ahol a nők megküzdöttek azért, hogy társadalmilag elismert és méltányos helyet kapjanak a közéletben és a magánéletben –, akkor arra számíthatunk, hogy e folyamatok különösen súlyos hatással lesznek a társadalmi kapcsolatokra világszerte, ami a nők marginalizálódásának új tendenciájából és a „társadalmi reprodukció” terén rájuk nehezedeő további terhekből ered.

A genderkutatók meggyőzően bizonyították, hogy a munka és a munkásmozgalom milyen döntő szerepet játszott a nők cselekvőképességének, illetve cselekvési lehetőségeinek kialakításában, társadalmi szerepük és státuszuk elismerésében, valamint a humánusabb, tiszteletteljesebb, egalitáriusabb személyközi kapcsolatok térnyerésében az élet minden területén mind a „magán”, mind a „nyilvános” szférában. Ezenfelül kutatásaik alátámasztják azt az érvet is, hogy történelmileg a nők küzdelmei maguk biztosították a döntő hajtóerőt azoknak az alapvető kulturális, gazdasági és társadalmi akadályoknak a lépésről lépésre történő leküzdéséhez, amelyek a nők sok évszázados kiakasztását okozták mindenféle *polis* vagy *res publica* esetében, bármennyire változatos jellegűek is voltak ezek.

A történelmi változatosság ellenére van egy közös alap, amely a nők társadalmi helyzetét jellemezte. A hosszú 20. század során a nők állampolgári, politikai, szociális és gazdasági jogai terén elért óriási eredmények nem tekinthetők véglegesnek. A közelmúlt fejleményei fenyegető forgatókönyvet vetítenek előre, és a kép még ijesztőbbé válik, ha figyelembe vesszük a nemek közötti kapcsolatok lehetséges jövőjét, amelyek az elmúlt évtizedekben minden ellentmondás ellenére sok helyen egyenlőbbé és demokratikusabbá váltak. A politikai döntéshozóknak, a politikai pár-

⁷⁷ ILO Monitor on the world of work. Ninth edition. 23 May 2022. Forrás: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_845642/lang-pt/index.htm (Letöltve: 2022. 07. 29.).

toknak, a szakszervezeteknek, a gazdasági és kulturális intézményeknek és – hogy a női munka körüli történelmi csatákban állandóan emlegetett kifejezést használjuk – „maguknak a nőknek” rendkívül komolyan kell venniük azt a kérdést, hogy hogyan lehet biztosítani a munka világában a nők egyenjogúságát és érvényesülését. Természetesen nem ez az egyetlen feszítő kérdés a jelenlegi globális válságok sokaságának az időszakában, de e kérdés mindenképpen kulcsfontosságú.

Takács Róbert fordítása